

szombat

2004. február

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Dési János
Hoffman Iván
Itamar Józ-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)

Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális
Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány,
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft

A kéziratok szerkesztése
lezárt: 2004. január 19-én.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként 16–17 óráig.

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Előfizethető a kiadó-
hivatalban, illetve
postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kül/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Szikra Lapnyomda Rt.
Felelős vezető:

Matolcsy Miklós vezérigazgató
Internet:
www.szikralapnyomda.hu
E-mail: szikra.kervigh@szikra
lapnyomda.hu

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 4 Olvasóink írják
- 3 Visszavágás vagy kompenzálás?
– Kereszt és hanukia egymás
árményében (Novák Attila)

VILÁG

- 6 A pápa és a zsidók
– II. János Pál huszonöt éve
(Novák Attila)
- 8 Sötét középkor, sötét újkor (na)
- 9 Az olasz jobboldal
és a zsidóság

IZRAEL

- 10 Sztrájkok és terror – amúgy
minden rendben
– Körték az izraeli gazdaságról
- 12 Orosz izraeliek
– Megvan a saját kultúrájuk
(Rajki András)
- 15 Szegénység Izraelben
– Interjú Dr. Yossi Korazim-
Körösyvel (Shiri Zsuzsa)

Summary

This month's issue focuses on the lighting of Chanukkah candles in public places. This was started several years ago by activists of the *Chabad Lubavits* movement, and it provoked – though only a few years later – the reaction of the radical right wing, which regarded this as an act of „Jewish pushiness”, and decided to set up wooden crosses next to the Chanukias. **Attila Novák** asked some of the activists of the Jewish community if they thought that celebrating Chanukkah in public places was a good idea in Hungary (where this did not use to be done traditionally), and about their thoughts on the aggressive reactions.

In our World section we try to assess the 25 years of the papacy of Pope John Paul II, from a Jewish perspective. In this section we also examine how Gianfranco Fini, leader of the radical right wing *Alleanza Nazionale* party arrived from post-fascism to the refusal of anti-Semitism (and anti-Zionism).

„*Strikes and Terror – All the Rest is Fine*” is the title of **Eva Amichay's** article on the state of the Israeli economy. „*Since 11 September 2001 there has been an increased demand for young people who have done their military service. Someone who is familiar with the techniques of the Israeli Defense Forces will do well in the field of computing anywhere in the world – she writes.*” Another article in our Israel section discusses the cultural integration of Russian speaking immigrants in Israel.

In „*Searching for Ancestors: Martin Buber and the Jewish intelligentsia of Central Europe at the turn of the century*” **Brigitta Eszter Gantner** writes: „*In those days being Jewish in Eastern*

HAGYOMÁNY

- 16 Gantner Brigitta Eszter:
„Ösök keresése”
– Martin Buber és
a közép-európai zsidó értelmiség
a századfordulón

KULTÚRA

- 22 „Ha magyar író vagyok,
miért nem vagyok része
a magyar irodalomnak?”
– Bárdos Pál íróval beszélget
Várnai Pál
- 25 Bárdos Pál:
Emlékkönyv (részletek)
- 28 „Magyar zsidó kommunista
vagyok” – Dalos György
könyvéről (Csáki Márton)
- 30 „Kint kaptam egy fejbőlintást
a szabadságra” – interjú Fenyő
Miklóssal (Rick Zsófia)

Europe meant something archaic, archetypically Jewish – yet with the strengthening of Zionism and of the Jewish national concept, their image was slowly changing. Followers of nationalism found that the Jewish community in Eastern Europe seemed to possess all the attributes of a 'nation': they had their own culture, language, community, and a sort of 'Volksgeist'. The idealization of Eastern European Jews was significantly affected by the new 'Völkisch' (national) trend in German intellectual life originating from the neo-romanticism of the turn of the century. The Hasidic stories published and re-arranged by Martin Buber – and they had a major role in romanticizing Eastern European Jews – must be seen in this intellectual framework.

Pál Várnai interviewed **Pál Bárdos**, author of several novels, mostly about the Holocaust. This is how he remembers his childhood: „*Nobody was hurting me, yet distinction was a matter of course. I was accepted as a young shepherd, but my brother, who often fell ill, was referred to as a „Jewboy”, no harm intended though. On our return from the concentration camp I was shocked to experience anti-Semitism in Makó, my hometown. Before, those peasants did not want us to die, but when we were back they were not happy about our being alive, and our things were stolen.*”

Zsófia Rick interviewed **Miklós Fenyő**, one of the legendary rock singers in Hungary. The singer said: „*To achieve success you need to have a fanatical love for the rock-and-roll feeling, for performing, for the stage, for the whole lifestyle, the essence of which is freedom and being cool, being cheeky, sexy, and having a (positive) provocative attitude.*”

Olvasóink írják

**„Több mint ötszáz sír-
emléket szabadítottak ki”**

Tisztelt Szerkesztőség!

Fontosnak tartom közölni Önökkel, hogy Topolyán (Jugoszlávia) három évvel ezelőtt **Kocsis Antal** úr kezdeményezésére és irányításával néhány helybeli polgár hozzáfogott a topolyai zsidó temető rendezéséhez. Ide utoljára 1965-ben temettek, és azóta senki sem viseli gondját. A több száz sírt sűrű növényzet nötte be, emiatt megközelíthetetlenek voltak a sírok, egészen a közelmúltig. A kezdeményezés meglehetősen jó visszhangra talált, ennek eredményeként egyre többen kapcsolódtak be az önkéntes munkába, számuk meghaladja az ötvenet.

Vannak közöttük nyugdíjasok (Kocsis úr is az), földművesek, egyetemisták, középiskolai tanulók. Kinek mikor en-

gedi az ideje, de legalább hetente egyszer – még a nyári hőségben, s ha az időjárás lehetővé teszi, télen is – kijárnak dolgozni. Ehhez támogatást senkitől nem kapnak.

Első alkalommal szörnyű látvány fogadta őket. Az elmúlt évtizedekben sok sírt megromgált az idő, de még inkább az ismeretlen tettesek, akik sok sír-emléket ledöntöttek vagy elvittek. Ez utóbbira, sajnos, most is van példa, minthogy a sír-emlékek a munka nyomán már könnyen megközelíthetők. Hogy valamelyest elejét vegyék a fosztogatásnak, a csoport tagjai önként éjjeli őrzőjáratot szerveznek.

Az eltelt időszakban végzett munka során eddig több mint ötszáz sír-emléket szabadítottak ki a sűrű növényzet fogságából. Kocsis úr valamennyiről leltárt készített, feljegyezte a sírok állapotát, méreteit, a sírfeliratokat stb. Eddig közel 1100 elhunyt neve került a munkanaplójába, amelynek rendezését mostanában fejezte be. Azt tervezi ugyanis, hogy ha támogatót talál, megjelenteti

ezeket a feljegyzéseket, amelyek rendkívül sok adatot tartalmaznak. Kocsis úr ugyanis az elhunytak kiléte után is végez folyamatos kutatásokat.

Jó ideig eltart még a munka, hiszen a temetőnek talán csak a felét „tárták fel”. Sok még a megközelíthetetlen sírhely és emlék. A helyi önkormányzat is felfigyelt a polgárok kezdeményezésére, és némi segítséget ígért. Különösen fontos lenne a halottasház megmentése és felújítása, valamint a temetőkert újbóli bekerítése.

A helyi sajtó, valamint az egyetlen napilap, a *Magyar Szó* időnként hírt ad a polgároknak erről a megmozdulásáról, ami mindenképpen dicséretes.

Szabó József
Topolya

REB MOJSE MEGHALT

Andrew Moshe Moskovits (Mojse Zeév ben Avrohom Elchonon) z'l, rokonai, barátai Valvija, tanítványai Reb Mojséja, 2004. január első hetében, 78 éves korában meghalt.

Kisvárdán született, majd a sátoraljaújhelyi, a szatmári és a dombrádi jesivában, utóbb a debreceni Zsidó Gimnáziumban tanult. Auschwitzba deportálták, később a dachau Wald Lagerbe került. A koncentrációs tábor túlélve, az allachi és a feldafingbeli hontalantáborban töltött időszak, kórházi kezelés és németországi orvosegyetemi tanulmányok után Amerikába emigrált, ahol később német és francia irodalmat tanított különböző egyetemeken, és a Yeshiva University világi könyvtárát vezette.

A nyolcvanas évek végén visszatelepült Magyarországra, ahol tanítványok tucatjait oktatta-nevelte zsidó tudásra, erkölcsre, emberségre, s keltette fel bennük a figyelmet és a felelősségtudatot a magyar zsidó kultúra, s a jiddiskájt egésze iránt. *Maayan* névvel alapítványt hozott létre, mely a XIX–XX. századi magyarországi zsidó tradíció megőrzésére törekedett. Imakönyveket, haggadákat és más zsidó irodalmi műveket adott ki reprint kiadásban, konferenciákat és társadalmi rendezvényeket szervezett.

Vallási és világi műveltség, a zsidóság és az emberiség iránti felelősség egészen különös ötvözete jellemezte és tette egyedivé személyiségét és világnézetét. Azok, akik környezetében időzhettek és tanulhattak tőle az elmúlt évtizedekben, feledhetetlen szellemi-morális útravalót kaptak. Reb Mojsét tanítványai, barátai és tisztelői jelenlétében helyezték örök nyugalomra január 8-án (Tévet hó 14-én), szeretett szülővárosa, Kisvárdá zsidó temetőjében.

Életművét, amelynek jellegzetes sajátossága a szóbeliség, video- és magnókazetták, feljegyzések és emlékek sokasága őrzi, melyek összegyűjtésre, rendszerezésre és feldolgozásra várnak. Mi, a Szombat szerkesztői, személyesen és szellemi közösségként is sokat köszönhetünk neki. A magunk eszközeivel igyekszünk hozzájárulni ahhoz, hogy hagyatéka a jövőben nyilvánosságot kaphasson.

*

Andrew Moshe Moskovits *slosimja* alkalmából megemlékezést tart a Pesti Súl, amelyre minden barátját és tisztelőjét várják a szervezők február 8-án, vasárnap 18.00-kor, a Visegrádi u. 3. alatti imaház kultúrtermébe.

Visszavágás vagy kompenzálás?

Kereszt és hanukia egymás ármékában

A Chabad 2003 decemberében – többéves hagyományának megfelelően – hanukagyertyákat állított Budapest különböző pontjain. Mintegy két héttel ezt megelőzően azonban egyszerű fakeresztek jelentek meg ugyanezen pontokon, s másutt is a városban. A kívülálló szemével szimbolikus ideológiai harcnak vagy térfoglalási küzdelemnek tekinthető esemény nem véletlen. A kereszteteket a (volt MIÉP-esekből és a Fidesz jobbszárnyából verbuválódott) „Jobbik Magyarország” elnevezésű politikai mozgalom állította, s az újév közeledtére – hogy kétsége se legyen senkinek – még egy felirat is megjelent a keresztetek talapzatán: „Boldog új esztendőt a keresztény Magyarországnak!” A „keresztény Magyarország” elnevezés veszélyes asszociációkat kelt a zsidók körében, s a szlogen felújítói nyilván ezzel is tisztában voltak. Ez arra utal, hogy a köztéri hanukával (hanukiával) a magyar közvélemény egy csoportja nem tud megbékélni. Ugyanakkor a magyar zsidók egy része sem tud mit kezdeni a zsidóság nyilvános megnyilvánulásával. A pesti utcákon zajló gyertyagyújtáson a zsidó „hardcore” mellett nem zsidó érdeklődők, egzotikumra fogékony pestiek és hajléktalanok is részt vesznek. De mi is történik valójában?

„Inkvizíció”, „keresztes háború”

A vallásos zsidókat elgondolkoztatja a kereszt megjelenése. Egy budapesti jogászno szerint: „A kereszt nem a hanukia megfelelője. A hanukia a hanuka ünnepét jelképezi, a kereszt a kereszténységet, így a megfelelő köztéri szimbólum a karácsonyfa lenne, vagy – valóságosabbak számára – a jászol. A kereszt megfelelője talán a menóra. Amerikában mindenhol áll fenyőfa meg hanukia a téli szezonban, jászolt meg nem

láttam a hanukia mellett, csak külön.” „Á. B.” zsidó ifjúsági vezető eltérő véleményt fogalmaz meg: „Egyiket sem tartom helyesnek. Egy hívő embernek – legyen zsidó vagy keresztény – nem hiszem, hogy igénye az utcán ünnepelni vallási ünnepének meghitt pillanatait. A szimbólumok időszakos megjelenítése

az utcán sem helyes.” Amikor arra kérdezek rá, jó-e, hogy a magyar zsidóságot a Chabaddal azonosítják, meglehetősen egyöntetű nem a válasz. A jogászno szerint: „A Chabad radikális csoport, és nem véletlen, hogy »párban« egy radikális keresztény csoport vette fel a kesztyűt – ez várható volt.” „Á. B.” sze-

rint „természetesen nem jó, hiszen a magyarországi zsidóság se nem haszid, se nem amerikai. Az viszont a magyarországi zsidóság hibája, hogy az emberek a Chabaddal azonosítják őket. Ha ők is tennének annak érdekében, hogy kapcsolatot teremtsenek és megismerjék őket a nem zsidó emberek, akkor nyilván nem történhetne ilyen tévedés.”

Bányai László újságíró: „Elkerülhetetlen, hogy a zsidóság nyilvánosan is megjelenítse magát. Nem rejtőzhetünk örökké. Igaz ugyan, hogy a hanukiát a Chabad mozgalom helyezte Budapest köztereire, de ez semmilyen hátránnyal nem jár. A hanukia nem agresszív, a nyilvános öröm kifejezése, jó üzenet a magyar és keresztény társadalom felé. A keresztállitás, bár igyekeztek az emberek nem tudomást venni róla, a hanukiával szemben agresszív hatást fejtett ki. Ha én keresztény lennék, ami nem vagyok, akkor egy pazarul feldíszített karácsonyfát állítottam volna a hanukia mellé. Az összefogás lehetőségét jelezte volna. Ezzel szemben a kereszt nem a szeretet, de a halál jelképe. Zsidók ezrei ilyen keresztben haltak meg, köztük Jésua is. Így a kereszt fenyegetés, amely azt mondja nekem: Vigyázz, te is felkerülhetsz rá.” Bányai szerint „a kereszt vallási jelképét a »Jobbik Magyarország« használta fel profán politikai céljaira. Ezzel akarta jelezni, hogy Magyarország a keresztényeké; ország, ahol a kereszt nem vallási, de faji szimbólum. Mégis mindenki zsidó, aki nem az ő véleményüket képviseli.”

Pessl Gábor személyzeti tanácsadó: „Elolvastam a kereszt alá írt lapot a Blaha Lujza téren, s azon az állt, hogy a Jobbikék a nagy vásárlási ünnepkor a karácsony eredeti értelméhez való visszatérést szorgalmazzák. Szerintem a Jobbik inkább saját magára akarta felhívni a figyelmet, és ehhez az ünnepet ürügyként használta fel. Az is nyilvánvaló, hogy ellenpontozni akarták a Chabad hanukiaállítását. Van az egészben valami undorító provokáció. Nem tudom, hogy eszébe jutott volna a Jobbiknak a Chabad nélkül a keresztállítás. De erőszakos, tovakodó térítés jut az eszembe, inkvizíció és kereszties háború. Rossz lesz a hangulatom tőle.”

„A kereszt római kivégzőeszköz”

Amikor a Chabad – hosszú évekkel ezelőtt – kivitte a hanukát az utcára, sokan úgy vélték, most a magyar közvéleményt tesztelik: hogy mennyire viselik el a zsidókat, ha azok kilépnek a hagyományos korlátok mögül, azaz a zsinagógából, és kimennek a köztérre. A katolikusok nem félnek hitük nyilvános megvallásától, hiszen minden évben – gyakran állami vezetők részvételével – tartanak kőmenetet. A zsidók azonban üldöztetései miatt vagy az attól való félelem következtében a legutóbbi időig tartózkodtak a nyilvánosságtól. Ezt a helyzetet változtatta meg az Egyesült Államokban szocializálódott Chabad. Bár létezik olyan halachikus vélemény, mely szerint a jelenlegi magyarországi helyzet veszélyes, így a zsidóknak tilos a köztéren ünnepelniük vallási ünnepeiket, a Chabad – láthatóan – nem tart ettől. 2002 hanukáján már történt provokáció (a rendőrség gyülekezési engedélyt adott a Nyugati tere egy szélsőjobb oldali csoportnak), ahol verekedés nem, de kisebb konfliktus kialakult. A rendőrség tanult a hibából, így 2003 decemberében már sok rendfenntartót lehetett látni az utcákon. Ez persze a megnövekedett veszélyeket is jelzi, hiszen Nyugat-Európában a zsidóság köztéri megjelenését

nem a helyi szélsőjobb, hanem a palesztin-izraeli konfliktus láttán feltűzött frusztrált és dezorientált arab fiatalok erőszakos cselekményei veszélyeztetik. A francia főbbi, **Samuel Sirat** nemrégiben azt javasolta, hogy a vallásos zsidók közterületen ne hordjanak kipát. Magyarországon azonban nem kell nyilvános veszélyektől tartani: megannyi izraeli van jelen Budapesten, éttermeket, szórakozóhelyeket tartanak fenn, s eddig a vallásos zsidókat sem érte fizikai inzultus, bár nemrégben izraeli zászlót égettek Budapesten.

Mégis, beszélgetőtársaim nem tudják magukat túltenni a Chabadon. „Á. B.” szerint a Chabad a régi sztereotípiákat erősíti fel: „Úgy gondolom, hogy a zsidókhöz kapcsolódó »fekete ruhás, hosszú szakállas, pajeszos, magyarul nem beszélő, magyar kultúrát nem ismerő« sztereotípiát valamennyire sikerült megszüntetni. Ha azonban valaki részt vesz egy Nyugati téri Chabad-gyertyagyújtáson, megbizonyosodik róla,

hogy lám-lám, valóban igaz, amit nagy-züleitől hallott a zsidókról (ő még soha nem látott, mert a falujában már nem élnek zsidók hatvan éve).” Bár ez a vélemény az asszimilált zsidók régi félelméből táplálkozik (nem tartják őket „eléggé” magyarnak, ha túl zsidósan néznek ki”), annyi alapja mindenképpen van, hogy a több tízezres magyarországi zsidóságot a kisebbség kisebbsége reprezentálja a publikum előtt.

Gábor György vallástörténész a sokarcú zsidóságot félti attól, hogy egyetlen irányzat jeleníti meg a közösséget: „Ami a Hanuka-gyertya állítását illeti, ennek közvetlen politikai jelentése nincs. Egyfelől el kell fogadni, hogy egy olyan vallási mozgalomról van szó, amelynek erős missziós tudata van. Ugyanakkor a hagyományok ápolása és a hagyományok megteremtése nem keverendő, nem keverhető össze. Minthogy Magyarországon gyakorlatilag nem volt hagyománya a nyilvános hanukagyertya-állításnak, sokak – zsidók és nem zsidók – szemében ez a hangsúlyos köztéri jelenlét durva és elfogadhatatlan provokációnak tetszik, s ennyiben kimondottan káros a hazai, meglehetősen tagolt, vallásosságát és/vagy kultúráját sokféle módon megélő zsidóság számára. Mindenesetre a tudatlan és felkészületlen politikai elit – akár jobbról, akár balról – hajlamos arra, hogy a vallási érzületet instrumentalizálja, és saját közvetlen politikai érdekeinek megfelelően használja fel (és ki). A hanukagyertya-állítás eseménye a reprezentatív nyilvánosság alkalmává vált, amely azt a látszatot kelti (a politikus valószínűleg ezt így is véli tudni), mintha a Chabad szellemisége és gyakorlata az egész hazai és külföldi zsidóság számára elfogadott, tehát követhető és követendő normatíva lenne. Hogy ez messze nem így van, arról persze nemcsak a politikai elit tehet, hanem – és főként – a zsidóság azon hazai vallási irányzatai, amelyek mérhetetlenül gazdag hagyományaik ellenére ma – legfőképpen szellemi értelemben – meglehetősen kiüresedettek tünnek.” A jogásznő a Chabadot is megvédi: „Az semmiképpen nem jó, hogy

köztéren a Chabaddal azonosítanak minden zsidót, de a sátor is hat éve állítja a Szigeten »Zsidó sátor« néven, és eddig egy magyar zsidó szervezet sem vette a fáradságot, hogy megtörje ezt a szokást.” Még a „magyar zsidó” szempon-

tokat határozottabban képviselő „Á. B.” szerint is „a Chabad tiszteletre méltó munkát végez a zsidóság fennmaradása érdekében, de az általuk szervezett köztéri gyertyagyújtások sokkal inkább a Chabad nevét, mintsem a Szentélyben történt csodát hirdetik az egész világon”... Szerinte „miután a hanuka ünnepe általában egybeesik a karácsonyi előkészületekkel vagy karácsony ünnepével, a publikus gyertyagyújtás egyfajta „visszavágásnak” vagy kompenzációnak tűnhet”.

Bányai László szerint a környezetben dolgozó nem zsidók némelyikét is visszariasztja a keresztállítás. „Egy római katolikus kollégámat kérdeztem meg, hogy mit szól ehhez? Azt válaszolta, hogy a kereszt római kivégzőeszköz. A halál és nem a remény jelképe. A feltámadás szimbóluma az üres sír. A zsidó és a keresztény harca folytatódik.” Pessl Gábor szerint a zsidó hagyományok megismertetését „jobban szolgálja a zsidó sátor. Oda az megy be, aki akar, és tényleg érdeklődik. Egyébként ambivalens a véleményem: szerintem a hanuka csak a zsidók ünnepe. Nem szeretem az ilyen – kissé mellőngető, demonstráció jellegű – felvonulásokat. Egyébként nem tudom, hogy a Chabad mennyire tudja ökumenikussá tenni ezt az ünnepet, elfogadtatni a nem zsidókkal, hogy a »Fény ünnepe« mindenkié, nem csak a zsidóké. Összességében a hanuka utcára vitelében is érzek valami provokatív elemet. A fő kérdés szerintem az, hogy lehet-e a toleranciaszintet provokatív eszközökkel növelni.”

Nincs konfrontáció, inkább modus vivendi

Beszélgetőpartnereim szinte kivétel nélkül hiányolják, hogy a magyarországi zsidóság intézményei nem folytatnak „pozitív propagandát” a vallás megismertetése érdekében, miközben az erős missziós tudattal rendelkező Chabad megteszi ezt.

Gábor György komoly kifogásokat fogalmaz meg a vallási ünnepek és szertartások átpolitizálásával kapcsolatban: „Mind a nyilvános hanukagyertya-állítás, mind a keresztállítással kapcsolatosan súlyos problémáim vannak, bár a dolog lényegét illetően nem tekintem azonosnak a két gesztust, legfeljebb a kísérelésükben mutatkozik némi

azonosság. Mindenekelőtt le kell szögezni: merőben ellentétes szándékról van szó, ugyanis a keresztállítást egy radikális jobboldali párt szorgalmazta, kifejezetten politikai szándékoktól, és sanda, félreérthetetlen célzatosságtól vezérelve. Az állami és politikai élet szakralizálásának és a vallási érzület átpolitizálásának a szándéka megengedhetetlen és elfogadhatatlan az állam és az egyház elválasztását mint az egyik legkomolyabb vívmányt teljes joggal magáénak tulajdonító polgári demokráciában.” Pessl Gábor szerint viszont jó a politikusok jelenléte, „mert megvéd minket”. De „akkor lennék nyugodt, ha a baloldaliak is elmehettek volna a keresztállításra, és az MDF (legalább) néhány vezetője is elment volna hanukázni”.

Milyen érzéseket kelt a környezetben a vallási szimbólumok felállítása? – kérdeztük interjúalanyainkat. „Van, aki örül, van, aki megijed, talán az időseket jobban taszítja, de még ebben sem vagyok biztos. Veszélyt nem a hanukia-állítás hordoz, hanem az igazságszolgáltatás realitása és a politikai realitás” – mondja a jogász. „Á. B.” erről így vélekedik: „Nyilván mind az időkben, mind a zsidó történelmet és a jelenlegi helyzetet jól ismerő fiatalokban automatikus félelmet kelt a zsidó vallás »utára vitele«. Ugyanakkor egyfajta elégtételt is jelent ez, főleg az idők számára, akik, mint mondani szokták: »nem gondolták volna«, hogy megérik azt az időt, hogy a Nyugati téren nyilvánosan gyűjtsák meg a csodát hirdető lángokat, amikor hosszú évekig még otthon sem lehetett.” Gábor György inkább a nyilvános hatásra gondol: „Nincs általános szabály, ízlés dolga, hogy ki és miként viszonyul a hitélet harsány utcai-köztéri megjelenéséhez és megjelenítéséhez. Azonban azt elfogadhatatlannak tartom, ha az állam hitéleti és világnézeti semlegességét – bármilyen szándékból fakadóan – egyesek megpróbálják elvitatni, megkérdőjelezni, vagy ellehetetleníteni.”

A vallási jelképek politikai felhasználása tehát problematikusnak tűnik „ezeknél”, de „azoknál” is.

„Á. B.” nem hiszi, hogy ettől több zsidó lenne, „ha mégis, akkor a Chabad térítő vallássá változtatja a zsidó vallást. Fontosnak tartom, hogy nem csak a Chabad, de minden zsidó intézmény tegyen valamit a magyarországi zsidók asszimilálódása ellen.”

Novák Attila

ELŐFIZETŐI AKCIÓNK NYERTESEI:

Bajor András, Budapest
 Frigyesi György dr., Budapest
 Natratics Jánosné, Budapest
 Lebovits Imre dr., Budapest
 Antóny Miklós, Budapest
 Matheser György, Budapest
 Vasvári Gáborné, Budapest
 Ádám András dr., Balassagyarmat
 Madej Ferenc, Miskolc
 Pap János dr., Budaörs

Nyerteseinknek gratulálunk! A budapesti illetőségűeket megkérjük, telefonos időpont-egyeztetés után fáradszónak be a szerkesztőségbe, a nyeremény átvétele céljából. (telefonszámunk: 311-6665, a délutáni órákban, címünk: 1065 Budapest, Révay utca 16.). Vidéki nyerteseinknek postán juttatjuk el a könyveket.

KÖSZÖNET AZ ELŐFIZETŐK ADOMÁNYAIÉRT!

Felhívásunkra többen is hozzájárultak adományukkal, hogy azon olvasótársaik is megkaphassák a Szombatot, akik nem engedhették meg maguknak, hogy előfizessenek lapunkra. E gesztus több mint jótékonyság: a közösségteremtés aktusa.

Köszönetet mondunk a megajándékozottak és szerkesztőségünk nevében.

A zsidó hagyomány szerint annak, aki cedákát ad (a héber szó gyöke az igazságra, igazságosságra utal), magának is köszönetet kell mondania annak, akinek az adományt juttatja, mert az adomány őt segíti hozzá, hogy egy micvát teljesítsen. Ezért, adományozóink engedelmevel, azoknak is köszönetet mondunk, akik elfogadják az ajándék előfizetést.

A pápa és a zsidók

II. János Pál
huszonöt éve

Huszonöt éve, hogy Karol Wojtylát, az akkor 58 éves krakkói érseket pápává emelte a bíborosi testület. Ő az első lengyel – és 456 éve az első nem olasz – katolikus egyházfő. A most 83 éves, immár nagybeteg pápa óriási hatást gyakorolt a világra, s ezen belül a rendkívül mély konfliktusoktól és történelmi sebektől terhelt katolikus–zsidó viszonyra is.

A pápa és Ehud Barak volt izraeli miniszterelnök

II. János Pált 13 évvel a történelmi jelentőségű *Nostra Aetate* enciklika kibocsátása után választották pápává. Az enciklika valóságos forradalmat jelentett a zsidó–katolikus dialógus történetében. A *Nostra Aetate*, melyet 1965-ben a **XXIII. János Pál pápa** által összehívott II. vatikáni zsinat bocsátott ki, elítélte az antiszemitizmust, s a történelem során első ízben vetette el a hagyományos egyházi tanítást, mely szerint a „hitszegő zsidók” kollektíve bűnösök Jézus keresztre feszítéséért. II. János Pál pedig ezeken a kereteken is túlépett, s ez – ismervén a pápa antitotalitárius életútját – egyáltalán nem meglepő.

Karol Wojtyła a dél-lengyelországi Wadowicében született 1920-ban, amikor Lengyelországban még több mint hárommillió zsidó élt. Mint szülőházában sok helyen, Wadowicében a lakosság negyede zsidó volt, így a majdani pápának zsidó szomszédai, barátai és osztálytársai is voltak. A náci megszállás éve alatt Lengyelország a zsidók nagy temetőjévé változott – elpusztult Wojtyła sok ismerőse is. A leendő pápa maga is egy náci mun-

katáborba került, és papi tanulmányai csak titokban folytathatta.

A holokauszt borzalmait mélyen érintették Karol Wojtylát. Szimbolikus jelentőségű volt 1979-es, első pápai látogatása szülőházájában, melynek során az auschwitz–birkenauai táborban térdre borulva imádkozott az itt meggyilkolt zsidókra emlékezve. Egy assisiben tartott ökumenikus imarendezvényen, 1993-ban a pápa azt mondta az egyik zsidó résztvevőnek, hogy „*a Soá emlékezetének új életet kell vinnie a tanításunkba és ígéhirdetésünkbe, a jövő generációk érdekében.*”

Hosszú regnálása alatt II. János Pál több ízben is élesen elítélte az antiszemitizmust mint Isten és az emberiség elleni bűnt, világ körüli útjai során pedig nagyon sokszor találkozott zsidó vezetőkkel, ráadásul e találkozásokat maga kezdeményezte. Sokszor és ismételtelen nyilvános bűnbánatot tartott azon bűnök miatt, amelyeket keresztények követtek el a zsidók ellen az évszázadok folyamán. Olyan keresztényeket is boldoggá, illetve szentté avatott, akik a holokauszt áldozatai voltak, így **Maximilian Kolbe** lengyel páter, aki egy családapa helyett önként választotta a halált az egyik koncentrációs táborban, valamint **Edith Stein** zsidó származású apácát, akit a náci egy hollandiai kolostorból hurcoltak el. (Edith Stein boldoggá avatását egyébként nem fogadta egyöntetű öröm a zsidó világban: a lépést sokan úgy értelmezték, mint amely biztatás a zsidók keresztény hitre térítésére.)

A legdrámaibb eseményre minden bizonnyal 1986 áprilisában került sor, amikor II. János Pál – a római pápák közül elsőként – elhagyta a Vatikánt, és belépett egy zsinagógába. A római zsinagógában **Elio Toaff** főrabbi fogadta őt, a pápa pedig Isten és a zsidók közti „*visszavonhatatlan szövetségről*” beszélt. „*A judaizmussal – szögezte le a katolikus egyházfő – olyan kapcsolat fűz össze minket, amely más vallásokkal kapcsolatosan nem áll fenn. Önök a mi drága, szeretett testvéreink, és – bizonyos módon – azt lehet mondani, hogy Önök a mi idősebb testvéreink.*”

1993 végén II. János Pál újabb döntő lépésre szánta el magát: teljes körű diplomáciai kapcsolatot létesített Izraellel. 2000 márciusában Izraelbe látogatott, felkereste a *Yad Vashem* holokauszt-emlékhelyet, ott imát mondott, és imaszöveget tartalmazó cédulát helyezett el a Siratófalnál. A szövegben –

többek között – ez állt: „Mélyen meg vagyunk rendülve azok viselkedése miatt, akik a történelem folyamán szenvedést okoztak az Önök testvéreinek, és kérjük az Önök bocsánatát. Elkötelezetten keressük a valódi barátságot a Szövetség Népevel.”

De a pápa közel-keleti látogatását kiábrándító jelenetek is kísérték. Szíriában szó nélkül hallgatta végig **Baszar Aszad** elnök antiszemita megjegyzéseit, s számos izraelit bosszantának a pápa egyes, túlságosan palesztinbarátnak tartott megjegyzései.

Sok zsidó vezető – így a Zsidó Világkongresszus elnöke, **Edgar Bronfman**, és főtitkára, **Israel Singer** rabbi – ez év májusában szerette volna elérni, hogy a pápa emeljen szót az izraeli civil lakosokat pusztító öngyilkos merényletek ellen. Bár ez nem történt meg, Singer leszögezte, hogy a „pápa mindennel egyetértett”. Ugyanakkor a *L'Osservatore Romano*, a Vatikán hivatalos lapja igen sajátos módon a „dialógus elleni bűnös stratégiának” nevezte a palesztin öngyilkos merényleteket. A zsidó vezetők a titkos vatikáni levéltárak megnyitását is szerették volna elérni, hogy tisztázódjon XII. Pius pápa történelmi felelőssége, aki nem emelte fel szavát nyilvánosan a zsidók üldözése ellen. Néhány, **XI. Pius** pápa korához kötődő, háború előtti anyagot már megnyitottak, de a többi még várta magára.

2003. december elsején a *Simon Wiesenthal Központ* vezetőit fogadta

A pápa Izrael askenázi és szefárd főabbijával

magánkihallgatáson a pápa, akik átnyújtották neki legmagasabb kitüntetésüket, a *Simon Wiesenthal Humanitárius Díjat* azért, mert egész életén át barátság fűzte a zsidó néphez. **Marvin Hier** rabbi, a központ alapítója és elnöke sürgette a pápát, hogy emelje fel szavát az új európai antiszemitizmus ellen, és folytasson világszerte kampányt az öngyilkos merényletek ellen. „A világ Önhöz fordul, Őszentsége, azért, hogy az ilyen tetteket Isten és az emberiség elleni büntettként bélyegezze meg. Amint Ön mondta: „Nem a Gonosz mondja ki az utolsót az emberi dolgokban.”” Huszonnégy órával a találkozó után a pápa azt mondta egy katolikus-muszlim találkozón, hogy Isten nevét soha többé nem lehet arra felhasználni, hogy erőszakra buzdítson. A pápa szó szerint ezt mondta: „Önökhöz fordulok, és az összes jóakarató férfihöz és nőhöz, hogy csatlakozzanak ahhoz a

közös erőfeszítésünkhöz, hogy Isten szent nevét soha többé ne lehessen felhasználni erőszak vagy terrorizmus szítására, vagy arra, hogy elősegítse a gyűlöletet és a kirekesztést.”

A pápa izraeli útja óta komoly Izrael-ellenesség ütötte fel a fejét Európában, s amikor az egyházfő „keresztény Európáról” beszél, sok zsidó kommentátor csóválja a fejét. Ezenkívül a katolikus egyházban újból és újból fellángol a belső vita arról, hogy az egyház – mint kollektív testület – felelős-e az antiszemitizmusért, avagy ennek súlya csupán egyes személyeket terhel. Sokan pedig – főleg a zsidó világban – attól tartanak, hogy a pápa halála után a viszony rosszabbodni fog. **Norbert Hoffman** páter, a Vatikán *Zsidókkal Fennálló Vallási Kapcsolatok Bizottságának* titkára szerint a pápai örökség biztosan fennmarad. „A katolikus egyház egésze, nem csak II. János Pál pápa támogatja ezeket a változásokat – mondja. – Természetesen ő volt és most is ő a legláthatóbb alakítója ezeknek a változásoknak, és az egyik legfontosabb lelkipásztori tevékenysége a zsidó néppel való kiengesztelődés volt.” Időről időre előjönnek „kényes”, „irritáló” kérdések a katolikus-zsidó viszonyban, de „ezek nem tudják leállítani a pápa és az egyház által elindított kiengesztelődési folyamatot”.

Ruth E. Gruber
cikke nyomán (www.jta.org)
Novák Attila

II. János Pál pápasága alatt hatalmas utat tett meg a katolikus egyház – vagy legalábbis annak feje és közvetlen környezete. Miközben teológiai és egyházi (pl. a papi nőtlenség) kérdésekben csak kicsiny mértékben mozdult el a konzervatív állásponttól, politikai téren a változás óriási: a pápa és a Vatikán kilépett a hagyományos, Európa-centrikus, paternalista felfogás keretei közül, és magáévá tette a modern emberjogi álláspontot. Erről tanúskodnak II. János Pálnak a harmadik világban tett missziós útjai, afrikai és ázsiai származású papok kinevezése magas vatikáni pozíciókba, a harmadik világ szenvedőivel együtt érző megszólalásai. A politikailag korrekt álláspont elsajátítása ugyanakkor zsidó szemszögből paradox magatartást eredményez: az anticionizmusnak álcázott zsidógyűlölet is ezt a nyelvet használja a nyugati világban, s aki ma ezen a nyelven beszél, az több-kevesebb valószínűséggel a palesztinokat használja az elnyomottak szimbólumaként. Ezt a csapdát a pápa sem tudta kikerülni: számos alkalommal fogadta a Vatikánban **Arafatot**, felszólalt a közel-keleti konfliktus sürgős megoldásáért (ami persze magában nem baj, ám hatalmas erkölcsi súlyával ekképp hozzájárult az úgy végtelen túldimenzionálásához és jelképként való használatához), és nem volt hajlandó találkozni **Ariel Saron** izraeli miniszterelnökkel, aki 2003 decemberében Rómába látogatott. (Évekkel azelőtt a pápa fogadta a háborús bűnökkel vádolt **Kurt Waldheim** osztrák elnököt, valamint a még rosszabb hírű **Pinochet** tábornokot, a fent említett Arafatról nem is beszélve.) Ekképp jó érvet adott a Saront előszeretettel démonizáló európai baloldalnak.

Sötét középkor, sötét újkor

(David I. Kertzer: *A pápák a zsidók ellen. Ulpius Ház. Budapest, 2003, 2980 Ft*)

Érdekes könyv **David Kertzer** műve. Sok újat nem mond, az intenció világos, inkább adatai tömkelege árulkodik arról, hogy milyen volt az egyház viselkedése a történelem viharos és kevésbé viharos századaiban. Akkor, amikor az abszolút igazság birtokosának tudván magát, ítélkezett élőkn és holtakon, s tette ezt a saját teológiája szerinti „istengyilkos” néppel, a zsidókkal. A zsidók elleni gyűlölet ugyanis nem a „másság” elleni viszálykodás volt, hanem az európai kereszténység leglényegéhez, esszenciájához tartozott (a múlt idő a remény jele) s a keresztény-katolikus teológiai tanítás kikristályosodása mentén kerültek újabb és újabb csoportok – mintegy koncentrikus kör egyre kijebb és kijebb lévő tagjaként – az egyházi világrend margójára. Ennek a körnek a legszélén a zsidók helyezkedtek el. A felvilágosodás alapvetően tette fölöslegessé, kérdőjelezte meg az egyház központi szerepét, és a zsidó asszimiláció új „ellenséget” teremtett az egyház számára: a zsidókat, akiket immár nem lehetett – annyi megelőző évszázaddal szemben – a „helyükre”, a gettóba szorítani.

Kertzer könyve három nagy részben tárgyalja a pápák és a zsidók kapcsolatát. A szerző főleg a Vatikánnal, a pápai állammal, és nem a világegyházzal foglalkozik. Így szemlézi azt, hogyan éltek a római zsidók a pápai állam alatt a XIX. században. A közkeletű vélekedéssel szemben a pápák a legutolsó időkig gátolták a zsidók szabad mozgását, azt, hogy kijöjjenek a gettóból. Teológiai okokból próbálták meg a leg-

végző időkig fenntartani a zsidók geográfikus kirekesztettségét is, és folytatták a különféle akciókat a zsidó gyermekek kicsempészése, megkeresztelése érdekében. Rendőri segítséggel a *Katekumenek Házába* hurcoltatták azokat a zsidó gyermekeket, akiket – szüleik akarata ellenére – keresztény cselédek vagy mások, titokban kereszteltek meg. Kertzer ennek a témának a szakértője, a zsidó **Edgardo Mortara** elrablásáról és katolikussá tételéről 1997-ben könyvet is publikált.

A második fejezet (*Az egyház és az újkori antiszemitizmus kibontakozása*) azt a hadjáratot mutatja be, amelyet a katolikus egyházfők és a sajtó intézett a zsidók ellen (vérvádak stb.). A modern cionizmus történetét annyira meghatározó 1840-es damaszki vérvád katolikus sajtóját és az egyház vádlógerjesztő szerepét részletesen elemzi

Kertzer. Ebben a részben azért valame-lyest azt lehet érezni, hogy Kertzer tendenciózusan válogatja be a rojalista-konzervatív katolikus sajtó legfőrmé-venyesebb részét, ugyanakkor másokat a háttérbe szorít. Kertzer nem tudja eldönteni, hogy a Vatikánon mint szervezet, a pápán mint e szervezet önjáró vagy csak alkatrészén, illetve az európai katolicizmuson verje el a port. Bár kétségtelen, hogy a *Civiltá Cattolica* illetve a *L'Osservatore Romano* a XIX. (sőt olykor a XX. században is) mélyen antiszemita volt, de fel kellett volna mutatnia ellenpéldákat is. A XX. században be lehetett volna mutatni a baloldali francia munkáspapok mozgalmát, a *L'Esprit* körét, **Edith Stein**, **Simone Weil**, **Raissa Maritain** és mások életútját. Miért vonzódtak egyes zsidó értelmiségiek a katolikus egyházhoz a század első felében? Erre valamilyen választ kellett volna adnia Kertzernek, ha a világegyházzal foglalkozik.

A harmadik fejezet (*A holokauszt tornácán*) főleg **XI.** és **XII. Pius** pápával foglalkozik, és dokumentarista részletességgel tárja elénk, hogy a pápák nemhogy semlegesek, de – sokszor – ellenségesek voltak a zsidókkal szemben. Kifejezetten hátrorzongató olvasni **Achille Rattin**nak, a későbbi XI. Pius pápának a lengyel zsidókról (is) írott jelentését. A lengyelországi legációba küldött Ratti 1918-ban ezt írta: „Az egyik leggonoszabb és legerősebb befolyás, amely itt érezhető, sőt talán a legerősebb és leggonoszabb – a zsidóké.” Bár az anyagot nem publikálták, Kertzer bejutott a Vatikán titkos levéltárába, s amihez hozzáférhetett, azt elolvasta. Nem férhetett hozzá a XII. Pius pápasága alatti iratokhoz, de amit azelőttől talált, az sem túl biztató. Sőt.

A pápák – a legutóbbi időkől eltekintve – nem szerették a zsidókat. Ez nem személyes ellenszenv következménye volt, hanem megfelelt az egyház teológiai tételeinek, habituális világának. A francia forradalom után is csak legfeljebb tolerálták őket. Nem véletlenül. Saját uralmuk végét, az abszolút egyházi hatalom, illetve az egyházi és a politikai hatalom összefonódásának végét látták a zsidók modernizációjában. Mindennek a befejezését, ami antimodern, nem felvilágosodott, nem szekuláris, és ami – a régi pápák akarásával szemben – hála a jó Istennek, véget ért.

(na)

Az olasz jobboldal és a zsidóság

Ennek az írásnak az alapját a B'nai B'rith Milánóban megrendezett 3. Európai Kongresszusa adta, apropója azonban az, hogy a magyar jobboldal az elmúlt hetekben ismét az antiszemita szélsőjobbal való cinkos „koalíciót” választotta.

A múlt év novemberében lezajlott kongresszus témái között nagy hangsúllyal volt jelen a zsidóság helyzete az Európai Unióban, valamint az EU és Izrael viszonya. E témákhoz szorosan kapcsolódott a soros EU-elnökséget adó jobboldali olasz kormány ellentmondásos és karakteres miniszterelnök-helyettese, **Gianfranco Fini** szereplése, és az olasz parlament néhány más meghatározó kormánypárti alakjának előadása.

Amint az olasz B'nai B'rith-vezetőktől megtudtuk, nagy vitákat váltott ki Fini meghívása, hiszen ő az 1990-es évek elején még egy posztfasiszta párt elnöke volt. 1995 volt a határhő, amikor Fini átalakította az *Olasz Szociális Mozgalmat* (MSI) a *Nemzeti Szövetség* (Alleanza Nazionale) elnevezésű párttá, és annak programjában egyértelműen elhatárolódott a posztfasiszta múlttól. Párttársai közül sokan elhagyták a véleményük szerint politikai öngyilkosságot elkövető pártelnököket. Fini az évek során azonban nemcsak a fasizmustól távolodott el, hanem az antiszemitizmus és a modern európai Izrael-ellenesség egyik legkövetkezetesebb ellenzőjévé vált. A kongresszuson elmondott több mint egyórás beszédében Fini példát adott arra, hogy egy nagy jobboldali kormányzópárt tudja úgy képviselni a jobboldali értékeket, hogy közben következetesen kiáll Izrael mellett és az

antiszemitizmus ellen. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Fini annak a **Berlusconi**nak a kormánybeli helyettese, aki a Fidesz elnökének politikai példaképe. Fini beszédében mindenféle maszatolás nélkül ítélte el az EU-n belül erősödő antiszemitizmust, nem próbálta kicsit sem párba állítani azt az „antiszemitizmussal való vádaskodással”, ahogy azt itthon megszokhattuk. Izrael harcát a Közel-Kelet egyetlen demokráciája jogos önvédelmének nevezte, szükségesnek tartotta a biztonsági kerítés építését, és a nyugat-európai baloldal Izrael- és cionizmusellenességét

---

Fini szerint az európai identitásnak zsidónak és kereszténynek kell lennie.

---

mint az antiszemitizmus modern megjelenési formáját ítélte el.

További aktualitást adott az elhangzottaknak a kongresszus alatt nyilvánosságra hozott EU-felmérés, miszerint az EU-polgárok Izraelt tartják a világban a legnagyobb veszélyeztetőjének. (Ez egyébként éppen az olaszokra nem igaz, ők Izraelt az ötödik helyre sorolták. Berlusconi kormányfő pedig még aznap felhívta **Ariel Saront**, hogy szolidaritásáról biztosítsa.)

A kongresszuson felszólaló izraeli nagykövet nagy meglepéssel nyugtázta Fini szavait, és Olaszországot nevezte Izrael legfontosabb európai támogatójának. Érdekes tény az is, hogy minden jelentős olasz napilap és televíziósatorna részletesen beszámolt Fini

beszédéről és a B'nai B'rith kongresszusáról.

A *Repubblica* című nagy napilap szerkesztőségében Fini hosszú beszélgetést folytatott **Amos Luzzattó**val, az olasz zsidó hitközségek elnökével. A beszélgetés néhány megállapítása különösen érdekes: Fini, Berlusconival szemben, ma már azt vallja, hogy az olasz fajvédő törvényekért a teljes felelősséget az olaszoknak kell vállalniuk, és azt nem lehet a németekkel való szövetség számlájára írni. Miközben Fini magát és pártját nemzetinek és katolikusként definiálja, és kiáll amellett, hogy az Európai Unió alkotmánya hivatkozzon Európa keresztény gyökereire, vagy kompromisszumként legalább Európa vallási gyökereire, rögtön hozzát teszi, hogy az európai identitásnak zsidónak és kereszténynek kell lennie. Ebben odáig megy, hogy a „*katedrálisok Európája*” kifejezést kibővíti a „*zsinagógák Európája*” kifejezéssel, és – a liberálisok körében nem nagy sikert aratva – rögtön el is utasítja a „*mecsetek Európája*” gondolatát.

A közelmúltban Fini hivatalos látogatást tett Izraelben, és ezt az alkalmat is megragadta, hogy őszinte megbánással nézzen szembe az olasz múlt sötét időszakával és a jelenkori európai antiszemitizmussal, s kiállt az izraeli demokrácia mellett. Mindezt úgy, hogy szavazatok elvesztését kockáztatja az olasz jobboldal szélén is megtalálható zsidógyűlölő, Izrael-ellenes szélsőjobb táborából.

Az olasz nemzeti jobboldal sokszor tekinti Olaszországot a Római Birodalom valamiféle örökösének. Hazánkban, a volt Római Birodalom peremvidékén, a nemzeti jobboldal mintha pont fordított utat járna be: távolodás helyett inkább közeledik a szélsőjobbhoz, viszonyát azzal folyamatosan lebegteti, egyértelműen elhatárolódó szavakat és tetteket szinte soha nem tapasztalhatunk.

Korányi László

Sztrájkok és terror – amúgy minden rendben

Körkép az izraeli gazdaságról

„Kritikus év a mostani az izraeli gazdaság történetében.”

Ezt a mondatot az ország fennállásának 55 éve alatt bármikor el lehetett mondani.

Távolról talán úgy tűnik, hogy minden baj oka a terror. Csakhogy Izrael, fennállása óta, szüntelenül hadiállapotban van – ami igaz azokra az évekre is, amelyeket nem neveztek háborúsoknak. Mindemellett építette gazdaságát, kultúráját, létrehozta vitathatatlan technológiai eredményeit. A terror negatív gazdasági következménye főként a turizmusra van hatással. A gazdaság 17 százalékát érintő ágazat felemás helyzetben van. A szállodákat a belföldi turizmus tartja a víz felett, amely egyre inkább arra rendezkedik be, hogy néhány napos békességet, nyugalmat, testiszellemi felüdülést nyújtson az erre vágyó izraeli átlagpolgárnak. Naponta zárnak és nyitnak éttermek, kávéházak. A vendégek szempontjából határozott javulás tapasztalható: jobb ételek, előzenyebb kiszolgálás, igényesebb belső környezet. Bár a költségek emelkedtek – annál is inkább, miután saját költséjükre kell fegyveres őrt tartaniuk a bejáratnál –, az árak maradtak, sőt! Vagyis, akinek van munkája, pénze, jobban él, kevesebb kamatot fizet a lakásvásárlási kölcsönre, többet engedhet meg magának.

A palesztin állam létrejöttének valódi lehetőségei pedig túlságosan távoliak, éppen azért, mert – a zsidókkal ellentétben – a mai napig nem képesek vagy nem hajlandók saját gazdasági rendszert kiépíteni. Politikai-katonai függetlenséget igen, de saját polgári infrastruktúrát – energiabázist, munkalehetőséget – meg sem kísérelnek létrehozni. Arafat telefonját, villanyát, ivóvizét is Izrael biztosítja. Az intifáda mini-

mumra csökkentette a palesztin munkások izraeli munkalehetőségeit, így munkabér helyett segélyeken tengődnek. (Egy mondat Gandhitól: „Addig nem válhatunk önállóvá, amíg nem bizonyítottuk be, hogy képesek vagyunk önállóak lenni.”) Minderre nehéz ésszerű magyarázatot találni – hacsak nem fogadjuk el a zsidó szélsőjobb feltételezését, mely szerint a terror célja Izrael állam felszámolása. Ekkor valóban főlegesen még egy erőművet építeni.

A segélyekből élés sehová nem vezet, pontosabban csak olyan válságba, amelyet ma él át az izraeli gazdaság. Itt nem az amerikai segélyekre gondolok – ennek politikai-katonai okait elemezni túlmeny e cikk határain –, hanem arra a szociális hálóra, amelyet a szocialista eszmék által jelentősen befolyásolt, de alapvetően kapitalista ország hozott létre az évtizedek folyamán. *A ma 6 millió 700 ezer állampolgárt számláló ország munkaképes lakosságának alig 50 százaléka foglalkoztatott, miközben a munkanélküli-segélyen élők száma meghaladja a 10 százalékot. Az évi népszaporulat 1,9 százalékos, Tel-Aviv nem növekszik, de jelentősen gyarapszik az ortodox vallásos települések lakossága, különösképpen Judea és Somron területein, valamint a Gázai övezetben (5,7 százalék). A gyermekgondozási segélyen kívül rohamosan nő a 18 éven felüli férfiak vallási oktatásának állami támogatása is. E lakosságréteg nem vesz részt a termelőmunkában, viszont egyre több segélyt követel.*

Az izraeliek egyharmada fizet a felsőoktatásért, egyharmada fizet adót (a dolgozók jelentős részének jövedelme nem éri el az adóminimumot), egyharmada szolgál a hadseregben, minden évben legalább 30 napot – és ez mindig ugyanaz az egyharmad! A középosztály a legnagyobb teherviselő, amelynek fiai és lányai katonának mennek, az egyetemen magas tandíjat fizetnek, később, dolgozó polgárokként, adóter-

hük meghaladja a 60 százalékot, és a férfiak 48 éves korukig évente egy hónapot a katonaságnak áldoznak. (Ez utóbbi különösen nehéz a munkavállalók magánszférában dolgozó kétharmadának.) Amíg az állami alkalmazottak (32 százalék) érdekeit a Hisztadrut jelszen védelmezi, akár hetekig tartó sztrájkokkal is, a dolgozók kétharmada szenvedő alanya ezeknek az időszakoknak, amikor az alapvető szolgáltatók is szünetelnek.

A brit mandátum idején az önálló zsidó gazdasági infrastruktúra kiépítésében jelentős szerepe volt az 1920-ban megalakult Hisztadrutnak. A haifai munkások érdekeinek védelmére létrejött szakszervezetet a történelmi szükség tette munkaadóvá, amely később számos problémát okozott, ma pedig egyik alapvető oka a gazdasági pangásnak. A Hisztadrut a szocialista eszmék utolsó roskadozó raktára, amelyet vagy fel kell újítani, vagy lebontani, és teljesen újat építeni helyette. Egyelőre a kormány és a szakszervezet közötti huzavona az izraeli polgár idegeit jobban igénybe veszi, mint a palesztin terror. A Hisztadrut képes leállítani a tömegközlekedést, bezámi a légi és tengeri kikötőket, elzámi a vizet, kikapcsolni a telefont, bezámi a kórházakat, és egyéb kellemetlenségeket okozni, miközben a kormány szeretne megszabadulni az állami cégektől és megtömi a monopóliumokat.

A Hisztadrut sztrájkot szervezett a kikötői monopólium fenntartásáért, valamint a költségvetésből finanszírozott nyugdíjakért is. Utóbbi esetében azt követelte, hogy az állami költségvetés vállalja magára azokat a nyugdíjakat is, amelyek tőkét ő maga, vagyis a Hisztadrut az évek során elherdálta. A kikötői sztrájkok komoly károkat okoznak a mezőgazdasági és az ipari termékek kivitelének, az import késedelme pedig a kereskedelemben okoz fennakadásokat.

Az izraeli mezőgazdaság fő exportcikkei az egzotikus gyümölcsök, zöldségek és virágok, valamint az élelmiszer-ipari termékek (bor, tejtermékek). Az ipari exporttermékek három alapvető csoportra oszthatók: feldolgozott gyémánt és ékszerek (40 százalék), elektromos termékek, gyógyászati műszerek és alkatrészek, számítástechnikai rendszerek vagy részegységek (30 százalék), kémiai, kozmetikai cikkek (20 százalék), egyéb (10 százalék). Az

terjed, de ez nem mennyiségi jellegű), így a termékek java exportra megy. Hasonló a helyzet a sajtok piacán. Ezek nagy részét a Golán-fennsíkon állítják elő. Hozzáteve ehhez a gyümölcs- és a virágkivitel, kiderül, hogy az intézkedés újabb csapás az izraeli mezőgazdaságra, amelynek bevételeiben nagy szerep jut az exportnak.

Az intézkedés hatására volt olyan szélsőbaloldali képviselő, aki követelte, hogy a belföldre kerülő termékekre

EU országaiba évi 7 milliárd dollárt exportál Izrael, így érthető a kereskedelmi miniszter **Ehud Olmert** döntése, hogy a „megszállt területeken” készült termékeket – az európaiak követelésére – megjelölik, vállalva ezekre a büntetővádot, mivel ez utóbbiak összesen 120 millió dollárnyi bevételt jelentenek. Ám ha alaposabban megvizsgáljuk, milyen termékekről van szó, az európaiak e látszólag politikai követelése mögött nyilvánvaló gazdasági érdekek húzódnak, miután a megjelölés alapvetően mezőgazdasági termékeket érint, amelyek behozatalában egyes európai országok nem érdekeltek. Az ipari termékek származási helyét roppant egyszerű rendezni, hiszen minden vállalatnak lehet „belterületi” lerakata. Ugyanezt nem lehet megtenni az élelmiszerekkel: goláni bort nem lehet tel-avivi illetőségűvé változtatni. Az izraeli borok az utóbbi tíz-tizenöt évben sorra nyerték a világversenyeket, nemegyszer maguk mögött hagyva patinás francia cégek termékeit. Az izraeliek pedig nem nagyvők (bár a borkultúra

Izraeli kutatók munkában

is kerüljön a megkülönböztető jelzés. (A képviselő vélhetőleg már régen nem vásárolt élelmiszert, különben láthatta volna, hogy melyik helyi rabbi írta alá a kósersági tanúsítványt.)

Pár hónapja szalagcímben adta hírül az egyik napilap, hogy a legjobb exportcikk az izraeli ember. Pontosabban a jól képzett szakember. Nos, a valóság nem ennyire egyszerű. Az izraeli fiatalok jelentős része a katonaság után néhány évet utazik a világban. Távol-Kellet, Dél-Amerika a kedvelt kirándulóhelyek. Mindehhez pénzt kell keresni, és ezek a fiatalok hajlandók dolgozni bárhol, szinte bármit. Japánban, Ausztráliában, az Egyesült Államokban... Az életritmus más, mint Európában: gyorsan tanulnak, gyorsan alkalmazkodnak, minden lehetőséget megragadnak. Tisztában vannak azzal, hogy amint elkezdenek tanulni az egyetemen, megházasodnak, lakást vesznek, gyermeke-

ket hoznak a világra – a kóborlások ideje lejár. 2001. szeptember 11. óta különösen megnőtt a kereslet a katonai szolgálatot végzett fiatalok iránt. Aki járatos az Izraeli Véderő haditechnikájában, az bárhol a világon megállja helyét a számítástechnikában. Ismeretségi körömben számos olyan, harmincas éveiben járó házaspár van, akik külföldi munkával keresték meg a lakásra való. Kétségkívül fennáll a veszély, hogy évekre ott ragadnak, de a kapcsolat többnyire szoros, az izraeliek külföldön is közösséget alkotnak, saját iskolákat tartanak fenn, gyermekeik zöme ivritül is beszél.

A számítástechnikában dolgozók nagy része „ingázó” – az iparág globális jellegénél fogva minden cég kiegészül egy amerikai vagy a világ más tájain dolgozó részleggel. A sikeres vállalkozó szép példája **Say Agasi** hét éves korában (!) kezdődött karrierje. A ma 34 éves fiatalembert választotta az amerikai *Time* magazin és a CNN tévétársaság az év menedzserének. Agasi szerint az izraeli high tech biztos alapokon áll, és rohamos fejlődését az izraeli gazdaság válságai nem érintik. Az iparág fejlettségéhez hozzájárul az otthoni számítógépek magas száma és a magas szintű haditechnika. Évről évre újabb „csodagyerekek” tűnnek fel, az izraeli szakemberek megtalálhatók a világ bármely nagy cégének munkatársai között, s a számítástechnikai konferenciák „félhivatalos” nyelve az ivrit. A high tech ipar az ország ipari termelésének 47 százalékát adja.

A gazdaság fő gondját az állami alkalmazottak magas számán és költségvetési hányadán túl a hagyományos iparágak jelentik. Az ötvenes években a periférián létesített gyárak az akkor tömegesen bevándorló, szakképzetlen munkaerőre támaszkodtak. A szakszervezet ezen a területen viszonylag erős, hiszen az akkor létesült magánvállalatok is szervezett munkásokkal voltak kénytelenek dolgozni. Ezek a gyárak sorra mennek csődbe, hiszen az izraeli minimálbér (700 dollár) jóval magasabb, mint a jordániai vagy a kínai. A gyárak tehát külföldre települnek, míg alkalmazottaik munkanélküli-segélyért állnak sorba, nem lévén más munkalehetőség a környéken. A Hisztadrut foggalkörömmel ragaszkodik ezekhez a gyárakhoz, hiszen a fejlett technológiával dolgozó új létesítmények alkalmazottai már nem lépnek be a szakszervezetbe,

így a szervezet politikai súlya zuhan. A gazdasági kérdések politikai oldala ennél is bonyolultabb, mivel a periféria (Negev, Jordán-völgy, Galilea) betelepítése híján az ország területe egy politikai döntéssel tetszés szerint csökkenthető.

Noha a gazdasági pangás évek óta emészti az építőipart, egyre több külföldön élő izraeli (zsidó) vásárol lakást itthon. Erősítik ezt a tendenciát az antiszemitizmus hullámai Európában és mássutt. Az építőiparban csupán az izraeliek 5 százaléka dolgozik, de igen magas a vendégmunkások aránya. Miután az intifáda a palesztinok munkavállalását lehetetlenné tette, ma az építkezéseken leginkább románokat és kínaiakat látni. Miután az építési vállalkozók szoros kapcsolatban vannak a politikusokkal (legfőbb pénzügyi támogatói a választásoknak), nehéz visszaszorítani a nem túl egészséges folyamatot. Bár a lehetőség fennáll, hiszen minél korszerűbb a technológia, annál inkább izraeliek a foglalkoztatottak. A magasan képzett vállalkozók jó része már ezen elvek alapján alakítja ki munkagárdáját. Részarányuk az építőiparban nő.

Az izraeli egyre igényesebb, ha lakást akar venni. Fiatal pár gyerek nélkül „kis lakást” vásárol – 4 szoba, 100 négyzetméter, maximum öt-hat évre. Az átlagcsalád háromgyerekes, ami azt jelenti, hogy minden gyereknek külön szoba kell, közös fürdőszoba és háztartási helyiség, szalon, nagy amerikai konyha, szülői háló gardróbba, külön fürdőszobával, dolgozószobával – utóbbi fontos, hiszen a szülők sokszor otthon is dolgoznak. Ahhoz, hogy mindezt előtérmentsék, fenntartsák, gyermekeiknek jó iskoláztatást biztosítsanak – sokat dolgoznak. Helyesebben: rengeteget dolgoznak.

2003 kritikus év volt az izraeli gazdaság történetében: az állami cégek három hónapig nem dolgoztak – ez több, mint amit az igen lojális izraeli polgár hajlandó elviselni. A magas adók és a segélyeken élők nagy száma szintén tarthatatlan. Kérdés, hogy ebből a helyzetből a hagyományörző Hisztdarut, vagy a kíméletlen piaci kapitalizmust hirdető gazdasági miniszter, **Benjamin Netanjahu** kerül ki kevesebb sérüléssel. A palesztinokkal való egyezkedés, terror, hudna (avagy béke esélye) olyan jóslás, amelyre még Nostradamus sem vállalkozna.

Eva M. Amichay

OROSZ IZRAELIEK

Megvan a saját kultúrájuk

A 90-es években Izraelbe érkezett egymillió orosz lassan, de biztosan hazát teremt magának, sajátos elegyét alkotva az orosz kultúrának és az izraeli realitásoknak.

Izraelben már mindenütt fogható az orosz nyelvű 9-es izraeli tévécsatorna, az Israel Plus, amelynek működését az orosz származású üzletember, **Lev Levajev** finanszírozza. Vajon mit jelent ez szociológiai szempontból? Megindult az orosz olék beolvadása az izraeli társadalomba? Vagy ellenkezőleg, a tévécsatorna az orosz izraeliek erős elkülönülési vágyának bizonyítéka? Másképpen feltéve a kérdést: milyen sikeres volt Izrael egy olyan környezet megteremtésében, ahol a számtalan orosz származású művész, mérnök és más szakember élhet és dolgozhat?

Egy biztos: ha az ember orosz származású izraeliekkel beszél, világos, hogy az orosz olék többsége büszke arra, hogy zsidó, és lojális új hazájához még akkor is, ha mindezt oroszul mondja – mivel az ivrittel bizony gondoljai vannak.

Ami a lojalitást illeti, az izraeli hadsereg, a Cahal idei behívottjainak negyede nem Izraelben született. Igaz, hogy az elit fegyveremekben (haditengerészet, hírszerzés, rádiózás) az olék aránya továbbra is nagyon alacsony, de míg a szolgálatot megtagadók vagy más (pl. vallási) okból nem bevonulók aránya a „régiji” izraeliek esetében 23, az olék esetében csak 17 százalék. Még egy adat: eleinte az orosz olékat főként nem harcoló alakulatokhoz osztották be, ma azonban minden negyedik harcoló alakulatbeli izraeli katona nem iz-

raeli születésű – azaz valószínűleg orosz az anyanyelve.

A tipikus izraeli ma már nem létezik. Ha egy olék az 1950-es években érkezett az országba, elvárták tőle, hogy gyorsan elfelejtse, honnan jött, ne beszéljen akcentussal héberül, és szeresse az olajbogyót. Izrael az alapító atyák szándéka szerint számtalan nép olvasztóegyleként funkcionált. Ám az idők változnak. Izrael ugyanúgy multikulturálissá vált, mint a többi modern, iparosított demokrácia.

Egyvalami azonban nem változott: a nemzeti nyelv tökéletes elsajátítása meghatározó tényező éppen úgy, mint fél évszázada. Elég megnézni, milyen lapokat olvas és milyen állomásokat hallgat vagy néz valaki, és máris tudni, hová tartozik.

A tel-avívi egyetem kultúrtörténésze, **Zohar Savit** professzor szerint a helyzet egyáltalán nem rózsás, és ezt éppen a 9-es csatorna beindulása és sikere bizonyítja. Úgy véli, hogy az orosz bevándorlók többsége egyszerűen még nem kötelezte el magát Izrael mellett. Az országban élnek és dolgoznak, de nem vesznek részt teljesen, sőt sokszor még részben sem, az izraeli társadalom életében.

Savit úgy gondolja, hogy aki szerint az orosz nyelvű csatorna megkönnyíti a társadalmi beilleszkedést, az önmagát csapja be. A beolvadás mindig fájdalmas folyamat, különösen az első nemzedék számára, de választani kell: vagy beolvad az ember, vagy jön a gettó.

Jurij Stern, a Knesszet képviselője, aki még 1981-ben alijázott a Szovjetunióból, nem ért egyet a professzorral. Szerinte éppen az izraeli társadalom zárja sorait az új bevándorlókkal szemben, amikor nem használja ki teljesen az orosz izraeliek tehetségét és tudását, s emiatt sokan közülük kénytelenek venni a kalapjukat és visszatérni

Oroszországba, illetve továbbálni Európába vagy Amerikába.

Vegyük például **Jurij Ljubimov** esetét. A moszkvai Taganka Színház ünnepelt vezetője az 1980-as évek végén alijázott, és az volt a szándéka, hogy a jeruzsálemi *Rubin Művészeti Akadémián* megnyitja a színház szakot. A tárgyalások azonban elhúzódtak, a művészek csalódnia kellett. A közel 90 éves Ljubimov ma már Moszkvában él és környezete isteníti.

A filmes **Herz Frank** az 1990-es évek elején alijázott Rigából. Közel negyven filmet készített, de mindet külföldön. Izraelben egyet sem, és még tanítani sem hívták meg soha.

A Bolsoj ünnepelt csillaga, **Nyina Tyimofejeva** a jeruzsálemi Rubin Művészeti Akadémián tanított az 1990-es évek óta. De csak addig, amíg erre megvolt a pénzügyi fedezet. Amint a pénz már nem állt rendelkezésre, az Akadémia megvált a táncosnótól.

Amikor az 1990-es évek elején megkezdődött az orosz alija, ismertté vált a vicc, miszerint a Ben Gurion repülőtéren kiszállnak az olék a repülőgépből, az egyiknél hegedű, a másodiknál klarinét, a harmadiknál semmi. Tehát az első hegedűművész, a második pedig klarinétos. De ki lehet a harmadik? A válasz: nyilvánvalóan csakis zongorista.

A Befogadási Minisztérium adatai szerint 1990 és 2002 között nem kevesebb mint 2400 zenész, 1400 képzőművész és közel 1300 egyéb művész érkezett a FÁK területéről.

A zenészek közül sokan el tudtak helyezkedni. A meglévő zenekarok jelentősen bővültek, és új zenekarok alakultak, például az Izraeli Kamarazenekar, amely ma az ország első számú kamarazenekara. A Rison-lecioni Szimfonikus Zenekar teljesen újjászületett, és az Új Izraeli Operaház házi zenekarává vált. Sok zenész zenetanár lett: ma már minden izraeli városban van zenekola, és az általános iskolákban igen elterjedt a zenetanítás.

Ugyanígy minden izraeli városban nyílt művészi tánc- és színiiskola. A könyvesboltok nagyszámú orosz művet árúsítanak. Izraelben két orosz nyelvű napilap is megjelenik, a hetilapok száma több mint fél tucat, a helyi orosz nyelvű kiadványok száma pedig meghaladja a kétszázat. Az állami Reka Rádiót az orosz olék 70 százaléka hallgatja. Sok helyütt, ahol az orosz bevándorlók elégedetlenek voltak a helyi iskolákkal, megalapították saját iskoláikat.

Marina Neeman újságíró tizennégy éve alijázott. Szerinte a Szovjetunióban sokan lelkesen megszívelték a bolsevikok tanácsát, és vidáman megszáadtak vallásuktól. A vallás helyébe a kultúra lépett. A legújabb kori antiszemitizmus pedig részben abból eredt, hogy a zsidók olyan sikeresek voltak a művészetek terén. A színházak, a zene és a film területén a zsidó szakemberek és művészek aránya legalább 70 százalék volt.

A 9-es csatoma főigazgatója, **Julia**

A TV9 stúdiója

Samalov-Berkowitz a dolgot kissé más szögből világítja meg: „Ha az ember a kommunizmus alatt mindenáron versenyezni akart, akkor vagy elment sportolónak, vagy a tudásával és a tehetségével próbált kitűnni.”

Szasa Okun 1979-ben alijázott, és ma sikeres festő Jeruzsálemben. Úgy véli, hogy „az emberek minden társadalomban meg akarják találni a helyüket a társadalmi hierarchiában. Ha Nyugaton az ember azt mondja magáról, hogy mémök, akkor mémökként fogják tisztelni még akkor is, ha nem ismeri **Shakespeare** műveit. A Szovjetunióban a dolgok másként működtek. A pártönkívüliek zöme örökre szürke tö-

meg maradt. A pénznek nem volt komoly szerepe. A többség úgysem vehetett autót, nem utazhatott külföldre, és nem vásárolhatott magának házat, sőt sokan boldogok voltak már attól is, hogy olyan állami bérlakásban lakhatalak, amelyet nem kellett társbérlőkkel megosztaniuk. Mi maradt? A kultúra.”

Emiatt történt az a furcsa dolog, hogy az orosz olék nagy része azzal a tévhitel érkezett új hazájába, hogy a (volt) Szovjetunió sokkal kifinomultabb és kulturáltabb, mint Izrael, sőt mint a vi-

lág összes többi országa együttvéve. És amikor rájöttek, hogy ezek a dolgok az izraelieknek egyáltalán nem olyan fontosak, mint nekik, halálosan megsértődtek.

Persze a helyzet változik. Míg tíz évvel ezelőtt az izraeli kultúra még elutasította az orosz bevándorlók sajátos kultúráját, az integráció azóta nagy lépésekkel haladt előre – legalábbis a kultúra terén. Ha ma egy orosz vagy túlnyomórészt orosz együttes fellép, a kultúradelvéző izraeliek megtöltik az előadótermeket.

Valerij és Galina Panov a Kirov balettegyüttesnél ismerkedtek össze. Két évig csatároztak a szovjet hatóságokkal, míg az 1970-es években sikerült alijázniuk. A következő két évtizedet külföldön töltötték, majd végleg Asdodban telepedtek le. Színházat és tánciskolát alapítottak a városban, ahol nagyszámú orosz olék él. A színház

közönsége ma már túlnyomórészt izraeliekből áll.

Létezik-e igazi sikertörténet? Persze. A Geser Színház csapatát még Moszkvában toborozta össze **Jevgenyij Arje**, hogy azután mindannyian együtt érkezzenek meg Izraelbe az 1990-es évek elején. A színház nyelve néhány év alatt oroszról héberre váltott. Legsikeresebb darabjaik a *Falu Josua Soboltól*, és *A rabszolga*, amely a nálunk is ismert és kedvelt **I. B. Singer** regénye alapján készült.

Az orosz származású **Eliezer Feld-**

man pszichológusként azt kutatja, milyen sikereket érnek el az olék a társadalmi integráció terén. Szerinte a falak lassan eltűnnek, ugyanúgy, mint az etnikai pártok. A *Jisrael Beiteinu* és a *Jisrael Baalija* kezdetben komoly sikereket értek el (emlékezzünk csak **Natan Saranszki** nevére), de mára a választók elfordultak tőlük, és az etnikai pártok csendben kimúltak. Az orosz olék a legutóbbi választásokon a Likudra és a Sinujra adták le a voksukat. Ez pedig annak a jele, hogy az orosz olék úgy érzik, érdekeiket a nagy izraeli pártok jobban tudják majd érvényesíteni.

Feldman szerint az alija drámai elapadása (tavaly mindössze 18 500-an érkeztek, idén az első fél évben már csak 7100-an) is arra kényszeríti az orosz származású izraelieket, hogy integrálódjanak. Végre elkezdenek héberül tanulni. Ez nem kis dolog, hiszen egy felmérés szerint az 1990-es évek-

ben érkezetteknek csak a fele tud egy héber nyelvű társalgást figyelemmel kísémi, míg 67 százalékuk olvas és 72 százalékuk ír héberül. Viszont 90 százalékuk azt mondta, hogy fontosnak vagy nagyon fontosnak tartja azt, hogy a gyermekeik tudjanak oroszul.

Egy tanulmány szerint az orosz olék számára a zsidóság az azonosságtudat fontos eleme, de nem vallási, hanem inkább nemzeti szempontból. A többségük olyannyira nem vallásos, hogy ha a gyerekek otthon kérik a széder megtartását, a szülők nem tudják, hogyan

Az orosz nyelvű Cilinder színház előadása

kell. Ráadásul az orosz olék között jelentős volt a vegyes házasságok aránya, azaz az Izraelbe érkező házaspárok és családok nagy részének csak homályos fogalma volt arról, mit jelent zsidónak lenni. Ők bizony Moszkva, Kijev vagy Harkov kilátástalan lakótelepeiről, a munkanélküliség és a pénztelenség elől menekültek az egyetlen olyan országba, amely tárt karokkal fogadta őket – Izraelbe. Mentek volna máshová is, de az sokkal több fáradtsággal járt volna. Ehhez képest az a valóság, hogy a bevándorlók túlnyomó többsége erős kötődést érez Izraelhez és a zsidó néphez.

A nagy alija kezdete óta már több mint tíz év telt el, de az orosz olék ma is

orosz olék maradt. *Míg 1992-ben a 11 kérdezett orosz olék mindössze 9 százalék a vallotta magát inkább orosznak mint izraelinek, hét évvel később ez arány már 45 százalék volt.*

Talán az előbb elmondottak fényben nem meglepő, hogy a megkérdezett orosz olék szinte mindegyike orosz olék között találja meg közeli barátait. Ez az arány még az egyetemi hallgatóknál is 85 százalékos. A jeruzsálemi Heber Egyetem orosz családi hátterű hallgatói a Putyin bárban szoktak találkozni: oroszul csevegnek egymással, síröznek és száritott halat kérnek hozzá mintha csak „otthon” lennének – annal ellenére, hogy utoljára kisgyermekkorukban jártak orosz földön. **Lena Negnevitsky** pszichológus szerint ez amiatt van így, mert az orosz olék számára más témák fontosak, és talán ők kevésbé felszínesek, mint az „eredeti” izraeli egyetemisták.

Bár a Bevándorlási Minisztérium költségvetése egyre soványabb, azért még mindig van fedezet arra, hogy egy-egy művészt vagy együttest felkaroljon. A minisztérium sport- és művészeti osztálya évente 120 projektet finanszíroz: zenei versenyeket rendez, ösztöndíjakat oszt, és magára vállalja a művészek átképzési költségeit – tanárrá. Évente több mint 1200 művész kap valamilyen állami segítséget.

A 2000 októbere óta tartó második intifádát a palesztinok nem nyerték meg, de az izraeliek elveszítették – igaz, hogy „csak” gazdasági téren. A turizmus és a külföldi befektetések elapadása megálljt parancsolt a gazdaság növekedésének, és súlyos költségvetési megszorításokat követelt. Ahogyan valamennyi minisztérium, a művészeti intézmények is jóval kevesebb pénzből kénytelenek gazdálkodni, mint amennyire számítottak. A megszorítások azt jelentik, hogy az állami munkóra szoruló művészek (akiknek túlnyomó többsége orosz bevándorló) nem kaphatják meg az eredetileg ígért pénzügyi támogatást.

Úgy tűnik, hogy az orosz kultúra több ezer izraeli képviselője és az izraeli társadalom lassan mégis megtalálja a közös nevezőt: most együtt sírnak, de ha a gazdaság egyszer végre újra fellendül, majd együtt nevethetnek.

David Green

(*The Jerusalem Report*) nyomán

Rajki András

Szegénység Izraelben

Interjú dr. Yossi Korazim-Kőrösyvel

Dr. Yossi Korazim 1957-ben,
10 évesen érkezett Izraelbe.

New Yorkban, a Columbia
Egyetemen szerzett PhD-t
szociális munka szakon.

Jelenleg az Izraeli Szociális
és Népjóléti Minisztérium
főmunkatársa, a szociális

munka és a közösségi szociális
munka országos hírű szakértője.
A szegénység és az elszegényedés
kérdése Izraelben az utóbbi
években egyre fontosabb
kérdéssé válik. Az intifáda
nyomán megjelenő gazdasági
válság miatt a társadalom egyre
növekvő részét fenyegeti
a leszakadás.

**- Mi számít ma Izraelben szegény-
ségnek, kik számítanak szegénynek?**

- Ezt úgy számítják ki, hogy a családok összes jövedelmét összeadják, és az országos középérték 50 százalékát veszik a szegénységi küszöbnek. Aki ez alatt van, az szegénynek számít Izraelben. Ez persze relatív: az, hogy ki szegény Izraelben, egyenes kapcsolatban van azzal a kérdéssel, hogy mennyire gazdagok a gazdagok.

- Kik esnek Izraelben ez alá a küszöb alá, mit lehet róluk tudni?

- Ma már elég sokat lehet róluk tudni, mert ugyanazt a módszert használjuk több mint húsz éve, így sajnos lehet látni, hogy merre fejlődik a szegénység Izraelben. A legszegényebbek azok a sokgyerekes családok, ahol a családfő nem dolgozik, az egyedülálló szülők, az izraeli arabok, és az izraeli ortodox családok. Ezek azok a csoportok, ahol a szegénység a legkomolyabb. De az utolsó két-három évben beszélnek egy új csoportról, a dolgozó szegényekről is. Ma már a szegények 36 százalékánál a családtagok dolgoz-

nak, de olyan keveset keresnek, hogy a gazdagokkal összehasonlítva mégis a szegénységi küszöb alá esnek.

- Nagyságrendileg miről van szó? Hányan vannak a szegények?

- A családok 17,7 százaléka, 343 ezer család, összesen tehát 1,3 millió ember szegény. A 18 éven aluliaknál, vagyis a gyerekeknél 28 százalék ez az arány. Izraelben most egy kicsit több mint hat és fél millió lakos él. Az utóbbi években ezek a számok nagymértékben emelkedtek. S persze a következő kérdése az lenne, hogy mivel magyarázom ezt? Hiszen Izrael a hetvenes évek végéig jóléti államként tartották számon. A nyugati mérték szerint is. De amikor Reagan Amerikában és Thatcher Angliában elkezdtek a neoliberalis politikát, egyszerre csak az izraelieknek is megteremtett a gondolat, hogy talán lehetne spórolni az állami kiadásokon. Így az 1980-as évek óta nagyon fölerősödtek a családok közti különbségek. Az olló komolyan kinyílik.

- Hogyan viszonyul a problémához az állam? Milyen segítséget kapnak a szegények?

- Az államnak két fő szolgáltatása van. Az egyik a társadalombiztosítás, amelyen belül több kategória létezik, a másik a szociális szolgáltatások csoportja. Az első kategória a munka nélkül maradtaké, akik kapnak segélyt, de ennek kritériumait az utóbbi években nagyon megszigorították. Kapnak segélyt továbbá az idősek, a rokkantak, a fogyatékosok és a fizikailag sérült polgárok. Akinek a jövedelme nem éri el az átlag negyven százalékát Izraelben, az kap jövedelmi pótlékot. Ennek mértéke az utolsó tíz évben nagyon megemelkedett, s a politikusok úgy vélik, itt sok a visszaélés. De az igazság ennek a fordítottja. A biztonsági problémák miatt, a palesztin intifáda miatt nagyon komoly gazdasági válság van.

Emiatt jóval kevesebb a munkalehetőség. Vegyük ehhez hozzá a több mint egymillió új bevándorlót, akiknél szintén eltelik három-öt év, mire a munka szempontjából is integrálódnak. Rengeg külső oka van a szegénységnek. A szükségét szenvedők 99,9 százaléka nem azért szegény, mert ezt választotta, hanem mert ilyen a helyzet. Talán egy csoportra lehet rámutatni, akik választják ezt a szegénységet: az ultraortodox zsidókra. Életstílusuk következtében kevésbé fontos nekik, hogy milyen munkát találjanak. A vallásos tanulás, a szent könyvek olvasása előbbre való, mint munkába menni. Ezekben a családokban pedig valami nagyon érdekes dolog történik: évről évre több fiatal ultraortodox asszony vállal otthoni számítógépes munkát high-tech cégeknél. Az állami szolgáltatások másik csoportját jelentik a szociális szolgáltatások. Ide tartozik a helyi közösségi házak tevékenységének támogatása, a bölcsődék, óvodák, napközis állami támogatása egyaránt.

- Elég segítséget ad az állam?

- Hát persze hogy nem, de ez bonyolult kérdés. Először is: ha egyszer igazi béke lesz Izraelben, sokkal jobb lesznek a munkalehetőségek. Másrészt az állam továbbképzést is nyújt azoknak a felnőtteknek, akiknek bezárták a munkahelyét. Át kell képezni őket a jövő technológiájára. Ebbe a bonyolult történetbe az is beletartozik, hogy az utóbbi években százezerszámra érkeznek Izraelbe a külföldi vendégmunkások, akik az alacsony nivójú munkalehetőségek terén komoly versenytársai az izraelieknek. Most a kormány az egyik kezével megpróbálja kizavarni azokat, akik szabálytalanul maradnak itt, de a másik kezével Jumbo repülőgépeken hozza az új vendégmunkásokat Kínából, Thaiföldről, a Fülöp-szigetektől, Törökországból és Kelet-Európából. Egyszerűen a szegénységi probléma szociálpolitikai szempontból nagyon bonyolult, kezelésére nincs egységes politika, bár koncepciók vannak. De ezek végrehajtásához valakinek felelősséget is véne vállalnia. A koncepciók aránylag világosak: béke, hazaküldeni a külföldi munkásokat, oktatás a felnőtteknek, átképzések. Ha béke lesz, jönnek majd a turisták, a szállodák megint nyereségesek lesznek... Eről van szó.

Shiri Zsuzsa
(Jeruzsálem)

GANTNER BRIGITTA ESZTER

„Ősök keresése”¹

Martin Buber és a közép-európai zsidó értelmiség a századfordulón²

„Gyűlöttük a családot, a szülői házat. Egyedül álltunk és magányosak voltunk. Zsidó származásunk nyomásként, teherként, kötelezettségként nehezedett ránk, s közben semmit sem tudtunk a zsidóságról; még a héber betűket sem ismertük. Szenvedélyesen németként éreztünk”³ – írta **Theodor Lessing** a saját zsidóságához fűződő kapcsolatáról, érzelmeiről, leghíresebb művében. Alig található olyan alkotás, melyben a századforduló nemzedékének identitászavara pontosabban megfogalmazódott volna, noha ez a probléma a vilmosi kor nem egy naplójában, visszaemlékezésében megjelent. Ezek az önvallomások a német zsidóságnak a vallástól és hagyományoktól való elidegenedéséről is tanúskodnak. „Mózes-hitű” németnek vallották magukat; értői és élvezői voltak a német irodalomnak, lelkesedtek a német nyelvért, művészetért. Ez a többségében középosztályhoz tartozó polgárság támogatta a császárt, a német birodalom szerves részének tekintette magát, és ha léteztek is bizonyos zavaró jelenségek – mint a zsidók elől elzárt hivatalok, egyetemi katedrák – ezekről csak suttogva, egymás közt illett beszélni. Az iratlan törvény így szólt: a németiségért cserébe – feladni a zsidóságot.

A német zsidó társadalom kompromisszumokra és illúziókra épült „ön-tudatával” sokáig nem akart szembenézni az 1870-es évektől szerveződött politikai antiszemitizmussal. A századfordulóra azonban egyértelművé vált, hogy az antiszemitizmus – a német kultúrától kezdve az államapparátuson át – az élet majdnem minden területére behatolt. Ennek következtében a zsidókérdés előtérbe került, így maga az asszimiláció, illetve a zsidók jogosultsága a „németiségre” is megkérdőjeleződött. E jelenséggel való fájdalmas találkozás különféle reakciókat váltott ki a német zsidóság soraiban. Voltak,

akik a zsidóságuk teljes feladását, illetve a kikeresztelkedést tartották az egyedül lehetséges megoldásnak, mások azonban újult érdeklődéssel fordultak a rég „elfeledett” eredet felé.

Újfajta zsidó öntudat megjelenése figyelhető meg a XIX. század utolsó évtizedében, melyet a cionizmus fellépése, illetve az 1880-as évek oroszországi pogromjai elől menekülőkkel való találkozás még inkább megerősített. A kelet-európai zsidó menekültek nemcsak a szolidaritást ébresztették fel, hanem az addig teljesen ismeretlen jiddis nyelvű kultúra iránti érdeklődést is. A cionizmussal pedig – mely mind az antiszemitizmusra, mind pedig az európai zsidóságnak a hagyománytól való elidegenedésére megoldást kínált – első iz-

dése és a neoromantika jellemezte, hanem számtalan szubkultúra⁵ megjelenése is: így a századfordulón Németország-szerte létrejött zsidó kulturális egyesületek e fragmentálódási folyamat részének tekinthetők.

A zsidóság iránt támadt új keletű érdeklődés azonban semmiképpen sem jelentette a hagyományokhoz való visszatérést. Kialakulóban volt egy új, modern, szekuláris zsidó kultúra, melyben purimjátékok helyett bibliai tárgyú színdarabok, zsinagóga helyett liturgikus zenei koncertek, Talmud-tanulás helyett zsidó tárgyú regények kaptak helyet.⁶ A fiatal zsidó értelmiségiek számára azonban, akik közül sokan küszködtek a zsidókérdés hatására felerősödött identitásválsággal, a zsidóság-

A német zsidó társadalom kompromisszumokra és illúziókra épült „ön-tudatával” sokáig nem akart szembenézni az 1870-es évektől szerveződött politikai antiszemitizmussal. A századfordulóra azonban egyértelművé vált, hogy az antiszemitizmus – a német kultúrától kezdve az államapparátuson át – az élet majdnem minden területére behatolt.

ben jelent meg az európai nyilvánosság előtt egy olyan zsidó csoport, mely a zsidókérdés létét nem tagadta, sőt épp ellenkezőleg: felismerte annak robbanóerejét.⁴

Ugyanakkor a zsidó kultúra, illetve öntudat újraéledése nem választható el azoktól a változásoktól, jelenségektől sem, melyek a századforduló német kultúrájában jelentkeztek. A *fin de siècle* Németországában a német kultúrát nemcsak a nacionalista gondolat feléle-

nek a kultúrára való redukálása nem kínált megoldást. Ugyanakkor nem tudtak és nem is akartak visszatérni a hagyományokhoz, a cionizmus pedig, határozott politikai tartalmával, nem kínált megoldást az identitásválságra.

E keretbe illesztve szeretnénk felvázolni Martin Buber hatását a német zsidó értelmiségre, alkotói életének három mozzanata alapján:

– Martin Buber és a zsidó diákság,

– haszid tárgyú könyvei-

nek megjelenése és azok hatása (*Die Geschichte des Rabbi Nahmans* (1906), *Die Legende des Baal Schem* (1908),

– a *Der Jude* című folyóirat kiadása 1916-tól.

Martin Buber és a Bar Kochba diákegyesület

A századfordulón a zsidó diákoknak csak egy töredéke vállalta fel zsidóságát.

Az első (nevükben) zsidó diákegyesületek akkor jöttek létre, amikor a német diákszövetségek bevezették az ún. „árja-paragrafust”.⁷ A zsidó vallás semmiféle vonzerővel nem bírt e zsidó diákok számára, a hitközségekbe szervezett zsidóság pedig a múlt százalmas maradványának tűnt, melytől szinte menekültek. A fiatalok közül egyre többen tették fel a kérdést: mit jelent a zsidóság, valóság-e még, vagy meglétét kizárólag az antiszemitizmusnak köszönheti?

A szervezett cionista fiatalság körében is érezhetően nőtt az elégedetlenség. A századfordulón már egy évtizedes múltra tekintett vissza a cionista mozgalom, de **Herzl** halálával egyidejűleg a kezdeti évekre jellemző lendület is eltűnt, s a cionista szervezetek munkája rutinná vált. A századforduló lüktető szellemi életének ismeretében érthető, hogy a cionizmus ebben a formájában veszített vonzerejéből, s a „szellemire”, a „misztikumra” való igényt (mely különösen a német neoromantika hatására erősödött meg) nem tudta kielégíteni. Szintén a neoromantika jegyében fogalmazódott meg az a kérdés is – különösen fiatal zsidó értelmiségiek körében –, hogy mi a zsidóság lényege? Létezik-e zsidó népiség, s ha létezik, hogyan körvonalazható?

A zsidó identitás mibenlétének megfogalmazását várták a prágai *Bar Kochba* egyesület tagjai is, az akkor 30 éves Martin Bubertól.⁸ Maga az egyesület 1893-ban alakult, élén három olyan személy állt, akik e találkozástól fogva végigkísérték Martin Buber életét: **Hugo S. Bergmann**, a jeruzsálemi egyetem professzora, majd első rektora, **Robert Welsch**, 1955-től a londoni székhelyű *Leo-Baeck Institut* vezetője, és **Hans Kohn**, Buber első életrajzírója. 1909-ben Martin Buber elfogadta a *Bar Kochba* egyesület meghívását Prágába, ahol összesen három előadást tartott.⁹

Buber már első előadásában nyíltan feltette azt a kérdést, amely a századforduló zsidó értelmiségét leginkább izgatta:

„A kérdés, melyet ma Önök elé bocsátok, a zsidóság lényegének kérdése – a zsidók számára. Miért nevezünk magunkat zsidónak? Mert azok vagyunk? Mit jelent az, hogy azok vagyunk? (...) Miért nevezünk magunkat zsidónak? Csak azért, mert atyáink is így tettek?”¹⁰

Martin Buber válasza sokak számára a személyes „megvilágosodást” jelentette, különösen Prágában, ahol a többnyire német nyelvű és műveltségű zsidó-

ság az asszimiláció „csábításának” két – német és cseh – oldalról is ki volt téve.

Buber tanításának középpontjában az ember állt. 1909-ben a nemzeti és a politikai zsidókérdés mellett – valóságos problémaként – a személyes zsidókérdést fogalmazta meg, vagyis a zsidóság, illetve a zsidó lét megújíthatóságát követelte minden egyes embertől. Az olyan „üres” definíciókat, mint „vallás, nemzet”, Buber elvetette, mivel álláspontja szerint a „zsidónak lenni” (*Jude-Sein*) jelensége semmilyen hagyomá-

Martin Buber

nyos kategóriába nem kényszeríthető bele. A zsidó egyén kapcsolata saját zsidóságához az élő történelemtudaton, a generációk láncolatába való be- tagozódáson alapszik, ami által a nép múltja a személyes emlékezet részévé válik, s a nép jövője személyes feladat- tá lesz. Mindennek elsősorban – Buber elképzelése szerint – az asszimilálódott „nyugati” zsidóságon belül kellett meg- valósulnia.

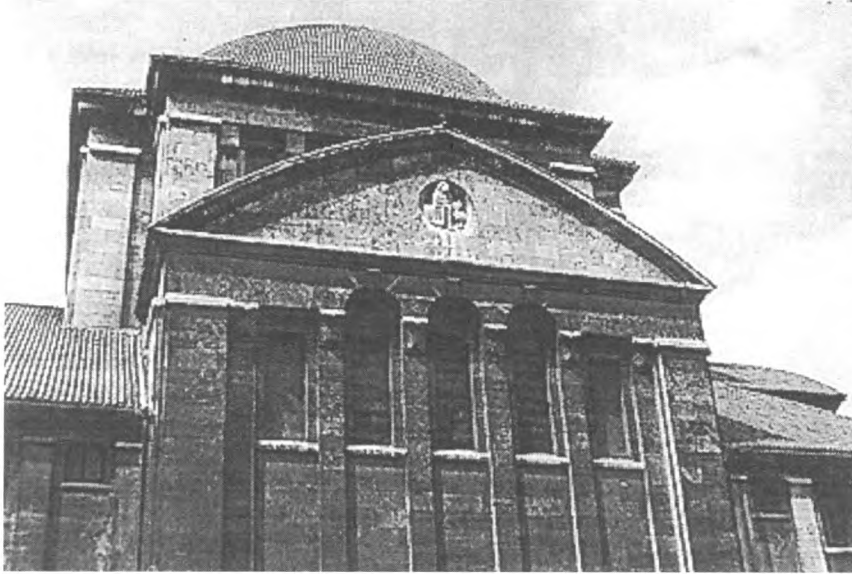
A zsidó történelem is új értelmezés- ben jelent meg Bubernél: a „hivatalos”, megmerevedett zsidósággal szemben, a rejtőző zsidóság, az eretnekek, misztikusok szellem- és érzelmközpontú zsidósága állt, akik a spiritualitás élet- ben tartásáról gondoskodtak. Egyértel- mű, hogy ez a történelemfelfogás relati- vizált és problematikus,¹¹ de az „irányt vesztett”, helyét és önmagát nem találó fiatal értelmiségiek számára Buber – a neoromantika misztikumigenlésétől befolyásolt felfogása – kiutat mutatott az identitásválságból. Amit Buber e fi- atal, zsidóságtól elidegenedett generá-

ciónak nyújtani tudott, az az egyén zsi- dóságának szellemi és lelki megújí- dása volt. Buber a zsidó értelmiségiek zsidó lelkének felélesztéséről beszélt, hiszen addig zsidóságtól elidegenedett létüket nem zsidó identitással próbál- ták megtölteni. Buber célja az volt, hogy az asszimilált nyugati zsidóságot egy újfajta zsidó embertípus létrehozá- sára készítse, saját zsidóságuk érté- keinek felfedezése és a saját néphez fűződő érzelmi kapcsolat tudatos létre- hozása révén. Ez a program lehetősé- get nyújtott egy alternatív, „modern” – a kor szellemiségéhez igazodó – zsidó- ság kialakítására. Ezt az „újfajta” zsidó- ságot illetve zsidó identitást, mely a ha- gyományból csak egyes – különösen etikai – elemeket vett át, neokantiánus gondolatok, a neoromantika és a zsidó misztika színezték. Természetesen en- nek a „képződménynek” semmiféle kapcsolata nem volt azzal a kelet-euró- pai zsidó vallásgyakorlattal és vallásfel- fogással, melyet egyébként Buber és követői erősen idealizáltak. Ugyan nem egy kritikus észrevétel elhangzott Bu- ber filozófiáját, illetve programját ille- tően, ezek azonban nem a tartalmi el- lentmondásokra összpontosítottak, ha- nem arra, hogy Buber programja a zsi- dó életformát kereső tömegeknek nem kínált semmit, hiszen a zsidóság általa megfogalmazott „tudatos megélése és átérése” olyan absztrakt fogalmak, melyek a mindennapi életben nem va- lósíthatók meg. Arra a kérdésre, hogy mit jelent a zsidó élet a mindennapok- ban, Martin Buber a *Jüdisch leben*¹² cí- mű írásával válaszolt. Ez azonban nem volt kielégítő: Buber képtelen volt a „Gondolkodás” és „Érzelem” kategó- riáit elhagyni, így programja szinte kizá- rólag a zsidó egyénnek, a zsidó értelmi- ségének nyújtott megoldást.

Minden kritika ellenére az bizonyos, hogy Buber prágai beszédei 1909- ben¹³ újfajta zsidó gondolkodás kor- szakának kezdetét jelezték. Megnyitot- ta az elidegenedett nyugat-európai zsi- dóság előtt a zsidó szellem birodalmát, és egyidejűleg a zsidó értelmiség köré- ben létrejött „szellemi vákuumot” is be- töltötte. Ez abban a pillanatban kelet- kezett, mikor a német zsidó értelmiség a „párialéttel” konfrontálódott, s ugyan- akkor rádöbrent arra is, hogy már rég- óta nincsenek zsidó hagyományai, aho- va visszatérhetne. **Franz Kafka** ezt a folyamatot, állapotot írta le apjához írt híres levelében:

„Később, fiatal emberként nem értetem meg, hogy a zsidósággal kapcsolatos nagy semmivel a hátad mögött, nekem tettél szemrehányásokat, hogy én nem igyekszem ugyanezt a nagy semmit felmutatni (már csak kegyeletből is, ahogyan Te mondtad). Mert tényleg, ameddig én beláthattam ezt, egy semmi volt, egy vicc, vagy még annyi sem.”¹⁴

Így nem véletlen, hogy Martin Buber fellépését e generáció igen pozitívan ítélte meg: Robert Welsch egyfajta rebbe-ként, karizmatikus szellemi vezetőként látta az alakját visszaemlékezésében:

„Előadás és beszélgetés formájában, kérdezők és válaszok közvetlen találkozásában találta meg Buber a tevékenységére legjellemzőbb kifejeződési formát. Ahol megszólítva érezte magát, beszélt is, ember az emberhez. Így vált az európai, vagy inkább: a közép-európai zsidóság egész nemzedékének nagy tanítójává. Buber akkor 31 éves volt, de hallgatói számára nagy bölcsként tűnt fel.”¹⁵

Haszidizmus

A német zsidóság a gettóra, a jiddisre és a kelet-európai zsidóságra ugyanolyan gyanakvással és bizalmatlansággal tekintett, mint nem zsidó környezet. A lengyelországi és oroszországi zsidó tömegekkel való nemzeti közösség gondolatát elutasították, hiszen a hagyomány egyes kiüresedett elemein kívül már semmi sem létezett, ami összekötő kapocsként szolgált volna kelet és nyugat között.

A kelet-európai zsidó valami archaikusat jelentett, a zsidó archetipusát –

ugyanakkor a cionizmus és azzal együtt a zsidó nemzeti gondolat megerősödésével egyidejűleg lassan megváltozott a kelet-európai zsidóságról alkotott kép. A nemzeti lét gondolatát felvállalók számára a kelet-európai zsidóság rendelkezett a „nép” minden attribútumával: önálló kultúrával, nyelvel, közösséggel, és egyfajta „Volksgeist”-tal. A kelet-európai zsidóság idealizálását jelentősen befolyásolta a német szellemi életben jelentkező nemzeti („völkisch”) irányzat is, mely a századfordulót jellemző neoromantikából táplálkozott.

A frankfurti nagyszinagóga 1920 körül

Ebbe a „szellemi” keretbe illeszthető a Martin Buber által közreadott, illetve általa átírt haszid történetek, melyek szerepe meghatározó volt a kelet-európai zsidóság romantizálásában.

Buber korai haszid történeteit hatalmas érdeklődéssel fogadták a kortársak. 1914-ig több száz recenzió foglalkozott **Baal Sem Tov** és **Nahman rabbi** legendáival. A könyvek¹⁶ hatását ismét szélesebb kontextusban kell vizsgálnunk: mind a zsidó, mind a nem zsidó értelmiségiek körében erős érdeklődés élt az első világháborút megelőző években a spirituális, misztikus témák iránt, s ebbe kiválóan illeszkedtek a haszid történetek. Így nem véletlen, hogy Buber könyveit a bírálók – különösen a nem zsidó kritikusok – általában más misztikus tárgyú művekkel együtt mutatták be. A berlini *Literarisches Echo*-ban **Ilse Frapan-Akonian** Nahman rabbi történeteit buddhista könyvekkel együtt recenzálta.¹⁷ Ugyanakkor a *Das Literarische Zent-*

ralblatt für Deutschland hasábjain¹⁸ megjelent egy kritika, amely Buber munkáit nyolc egyéb, spirituális tartalmú könyvvel együtt tárgyalta.

Hogy művei mennyire beleillettek a kor szellemi környezetébe, jelzi az is, hogy **Stefan George** és köre, akik költészetükben germán legendákból és keleti tanokból merítettek, lelkesedéssel fogadták Buber műveit. Illetve **Gustav Landauer**,¹⁹ Buber egyik legközelebbi barátja, aki elragadtatással írt a haszid történetekről, ugyanabban az évben publikálta – anarchista baloldalként – a nagy német misztikus, **Meister Eckhart** műveit.²⁰

A zsidó értelmiség körében hasonlóképpen élt ez a lelkesedés és érdeklődés a misztikus tanok iránt. Buber és a haszid történetek azonban nemcsak a spiritualitás iránti vágyat elégítették ki, hanem a zsidó hagyományok iránti felfokozott érdeklődést is. Martin Buber számára nagyon sokat jelentett könyveinek fogadtatása a zsidó olvasók részéről. Természetesen a visszhang megszórt volt, a lelkes, elragadtatott fogadtatástól egészen a kritikus tartózkodásig széles skálán mozgott. **Simon Dubnov**, aki maga is megjelentetett egy haszidizmussal foglalkozó munkát, nagy elégedettséggel olvasta Buber könyveit, de túlságosan idealizálnak tartotta Nahman rabbi figuráját. **Micha Josef Berdyczewski** – a zsidó mondák feldolgozója, jiddis író – írta: „Magukkal ragadtak azáltal, ami bennük lakozik, és azáltal, amit sugalltak.”²¹

Mint említettük, nem egy kritikus igen szkeptikusan fogadta Buber történeteit és a kelet-európai zsidóság idealizálását. A kiváló történész, **Ludwig Geiger** egyenesen sötétséget emlegetett (ti. a gettó sötétjét) az *Allgemeine Zeitung des Judentums*²² hasábjain megjelent írásában a haszid történetek kapcsán. Egy bizonyos **S. Kraus** pedig²³ Bubert egyenesen galíciai zsidónak nevezte, amit nagy valószínűséggel nem dicséretnek szánt.

Azonban Buber e két könyvében valami más is jelen volt: az első kötet publikálásakor Buber a könyv mellé egy levelet is mellékel barátjának, **Eugen Dietrichs**nek. A levélben emlékeztette Dietrichset egy beszélgetésükre, melyben a kiadó kétségbe vonta bármiféle misztikum jelenlétét a zsidóságban. Ezzel azt a régóta ismert antiszemita elképzelést²⁴ sugallta, mely szerint a zsidóság képtelen bármiféle spiri-

tualitás létrehozására. Buber archívumában számtalan olyan idézet található **Werner Sombart**tól, **Oscar Weininger**től, melyek pontosan ezt a „vádát” – a zsidóság misztikumra és spirituálisra való képtelenségét – fejtették ki.²⁵ Buber egyfajta „ellenbizonyítéknak” is szánta e két kötetet, és a könyvekben rejlő apológia nem maradt rejtve a kortársak, különösen a zsidó sajtó előtt. Így a Rabbi Nahman történeteit elemző recenziójában²⁶ **Joseph Meisel** örömmel írt a haszid történetek forradalmiságáról, mivel ezek egyértelműen bizonyítják, hogy a végtelenül anyagiasnak tartott zsidóság milyen magas fokú miszticizmusra és spiritualitásra képes.

Buber haszid történetei – mint már utaltunk rá – különös vonzerőt gyakoroltak a zsidóságtól elidegenedett értelmiségre. E csoport tagjai közül sokan Nahman és Baal Sem Tov – Buber által megrajzolt – alakjában újfajta zsidó identitást fedezett fel a maga számára. A Buber által erősen hangsúlyozott szenzibilitás, a történetekben jelen lévő miszticizmus semmiféle, a zsidóságon belül addig ismert jelenséggel, illetve a zsidóságról élt hagyományos képpel nem volt rokonítható. Buber haszid történetei lehetővé tették a zsidóság esztétizáló felfogását. E folyamatot szeretnénk ilusztrálni a német zsidó értelmiséget reprezentáló személyek példáján.

Walter Rathenau a századforduló Berlinjének egyik legérdekesebb és legszínesebb egyéniségének számított. Rathenau – a mecénás és gyáros, filozófus, majd később a weimari köztársaság külügyminiszterének – saját zsidóságához való viszonya bonyolult és meglehetősen ellentmondásos volt. Filozófiai munkáiban nemegyszer foglalkozott a „germánok” – akikért nyíltan lelkesedett – és a zsidók együttélésének problémáival. E témában a legnagyobb figyelmet a *Höre Israel*²⁷ című cikke váltotta ki, melyben a zsidóság teljes mértékű (ön)feladására szólított fel: „Egy faj tudatos önnevelése az idegen követelményekhez való alkalmazkodás érdekében – a folyamat célja: ne germán imitációk, hanem német jellegű és nevelésű zsidók legyenek.”²⁸

Rathenau osztotta kortársai általános érdeklődését a misztikus tanok iránt. Azonban amikor Martin Buber haszid történetei napvilágot láttak, Rathenau úgy érezte, legszemélyesebb kérdéseire kapott választ. Baal Sem Tov és Nahman rabbi történeteiben saját misztikus gon-

dolataira és elképzeléseire is rátalált. Oly mértékben az elbeszélések hatása alá került, hogy a korábban minden zsidóságot, hagyományt megtagadó Rathenau elkezdett héberül tanulni, sőt megpróbálkozott a Talmudból való fordítással is.

Harry Graf Kessler, Rathenau egyik első életrajzírója részletesen foglalkozott a történetek Rathenaura gyakorolt hatásával: „*Kimutatható a zsidó misztika legutolsó és egyben legizgalmasabb korszakának hatása... (...) (Martin Buber) első haszid könyvét annak 1906 késő őszi megjelenésekor olvasta, és megtalálta benne a választ az élet „miért?”-jére.*”²⁹

Ennek kapcsán Kessler magát Buber is idézte:

„*Rathenau jól ismertem... a haszidizmusról többször is beszélgettünk; az volt a benyomásom, hogy önértékelése tágulását jelentette számára, és mindaz, amit ezen alkalmakkor és a „Beszédék” során a zsidóságról megtudott, nem maradt visszhangtalanul a zsidó nép jellegéről és sorsáról alkotott képének alakulásában.*”³⁰

A zsidó misztikával való találkozás azonban epizód maradt Rathenau szellemi életében, és – ahogyan utaltunk már rá – mindenképpen a kor misztikum iránti általános érdeklődésének kontextusában vizsgálandó. Így kimutatható, hogy Rathenau később intenzíven tanulmányozta **Lao-Ce** tanításait, a buddhizmust, illetve foglalkozott Eckhart mester és **Jacob Böhme** misztikus munkáival. A haszid történetek ugyan hozzájárultak Rathenau zsidó identitásának megerősödéséhez, de nem vezettek a zsidósággal való szolidaritás nyílt vállalásához.

Bár **Lukács György** Budapesten született, filozófiai munkásságát és tevékenységét, különösen fiatal éveiben, elsősorban a német filozófia befolyásolta. Így a német kultúrában felbukkant új jelenségek illetve meghatározó művek gyorsan utat leltek Lukácshoz, s rajta keresztül a körülötte formálódott Vasámapi kör tagjaihoz. **Balázs Béla**, a Vasámapi Kör másik szervezője feljegyezte naplójában, mit jelentettek számukra, illetve Lukács számára Buber munkái: „*Gyuri felfedezte és vallja magában a zsidót! Ősök keresése. A Chasidim-szekta. Baal Schem. Most már ő is meglette őseit és fajtáját. (...) Gyuri elmélete a most kialakuló zsidó típusról, az antiracionális aszketikusról, arról, amelyik ellentéte mindannak, amit ma »zsidósnak« szoktunk nevezni.*”³¹

Lukács Buberhez írott levelében nemcsak elragadtatását fejezte ki, hanem arról is beszámolt, hogy a *Szellem* című folyóiratban rövid recenzióban ismertette a Rabbi Nachmann történeteit tartalmazó kötetet.³²

A későbbi marxista filozófus ebben az időszakban, sok más értelmiségihez hasonlóan, erősen vonzódott a miszticizmushoz, mely a haszidizmussal együtt csak egy epizódot jelentett filozófiai fejlődésében. Amikor Lukács a Buber által kiadott történetekkel foglalkozott, egyidejűleg tanulmányozta azt a középkori katolicizmussal és az orosz ortodoxiával. Lukács az egyetemes messianizmus részeként fogta fel a haszid történetek gondolatait, ily módon ragadva ki azokat a zsidó hagyomány keretéből. Később, az első világháború után kommunistaként és marxistaként életének e „misztikus” szakaszáról nem akart többé tudni.

Hasonló jelenség volt megfigyelhető a szintén filozófus **Ernst Bloch** életében is. Egy bizonyos ideig ő is behatóan tanulmányozta Baal Sem Tov és Nahman rabbi történeteit, és Lukácshoz hasonlóan Bloch is Baal Semmel azonosította az autentikus zsidó szellemet. Lukácshoz írott levelében újjáéledt büszkeségét említette: „újra ébred a büszkeség, zsidónak lenni”,³³ mivel a zsidó spiritualitás a kiüresedett, elértéktelenedett „burzsoáziát” és annak materializmusát és racionalizmusát legyőzte. Bloch feltámadt zsidó öntudata azonban nem terjedt ki a kelet-európai zsidóság misztifikálására, amely pedig oly sok kortársánál jelentkezett. Ugyanígy elutasította „archaikus” életformájukat és vallásosságukat. Bloch rokonszenvezett a cionizmussal, és ahhoz hasonlóan egy erős, egészséges, a múlt terheit lerázó nép létrejöttében bízott. Egyetemes zsidó érzésről beszélt, amely számára minden zsidó gondolat, érték esszenciáját jelentette, és – más zsidó gondolkodókhöz hasonlóan – a zsidóságnak egy sokkal szublimáltabb, érzékenyebb, „esztétikusabb” formáját teremtette meg, melynek a hagyományosan megélt zsidósághoz, annak vallásosságához semmi köze nem volt. Azonban Lukácssal ellentétben Bloch a marxizmushoz való „megtérését” követően is megőrizte érdeklődését a zsidóság egyes területei iránt. Különösen az eszkatologikus elemek foglalkoztatták, melyeket megpróbált beépíteni a marxizmus által meghatározott világlképébe.³⁴

Gustav Landauer Martin Buber történeteinek hatására jutott el a zsidó szolidaritás gondolatához és ébredt fel érdeklődése a kelet-európai zsidók iránt. Az anarchista Landauer cikkeiben élesen kikelt az antiszemitizmus ellen, írt a hírhedt **Beilis**-perről³⁵ az általa vezetett *Der Sozialist* című újságban, és polemizált a jiddis nyelv védelmében. Landauer azon kevés zsidó értelmiségijéhez tartozott, akiknél a történetek hatására felébredt érdeklődés élete végéig megmaradt.

A haszid történetekkel való találkozás – amint utaltunk már rá – számos asszimilált értelmiségi számára egy újfajta identifikációs lehetőséget teremtett: a „poros” zsidóság helyett egy sokkal esztétikusabb, misztikus zsidó létet. Megteremtődött egy meglehetősen „átfilozofált” judaizmus, melyet az esztétika, az újkantiánus gondolatok és a zsidó hagyományok egyes elemei a századforduló szellemének és a kelet-európai zsidóság romantizált képének megfelelően formáltak.

Sok gondolkodó életének ez a „zsidó szakasza” azonban múlnak bizonyult, így ezek a történetek, illetve Martin Buber hatása – a saját identitás megerősítésén túl – nem tudott hosszú ideig érvényesülni. Mindössze egy kisebbség értette meg Martin Buber üzenetét, azok, akik a mindennapok szintjén váltalták a zsidósággal, különösen a kelet-európai zsidósággal való szolidaritást.

A Der Jude című folyóirat

Az 1914-es év komoly változásokat jelentett az európai zsidóság életében: Közép- és Nyugat-Európában előtérbe került a zsidókérdés, ugyanakkor az angol hadjárat Palesztinában és az oszmán birodalom összeomlása növelte a cionizmus esélyét.³⁶ E változások hatására már az első világháború éveiben megfogant egy reprezentatív zsidó folyóirat gondolata, mely a közép-európai zsidóság szellemiségének kívánt teret nyújtani.

Martin Buber 1916 áprilisában alapította meg folyóiratát, *Der Jude* címmel. Sajátos címet választott a lapnak, hiszen a „Jude” szó – melynek használata igen változatos múltra tekint vissza – 1916-ban már egyértelműen a zsidó öntudat manifesztálódását jelentette. Diákként Buber a zsidó szót magára vonatkoztatva kifejezetten kínosnak tartotta, és csak 1898 után – a cionista mozgalom-

ba való belépését követően – nevezte magát tudatosan zsidónak, anélkül, hogy ez bármiféle szégyenkezést váltott volna ki belőle. A „zsidó” szó számára nemcsak az etnikai illetve vallási háttérre való utalást jelentette, hanem a nemzeti sorsra és identitásra valót is.

A folyóirat nevét egy rövid életű periodikától kölcsönözte, melyet 1832-ben alapított a kiváló jogász és az emancipáció lelkes híve, **Gabriel Rieser**. E címválasztásnál érezhető egyfajta kétértelműség: 1916-ban, az antiszemita támadások, az évek óta jelen lévő zsidó kulturális öntudat ellenére, a né-

Franz Rosenzweig

met zsidóság nagyobb része, még mindig bízva az asszimiláció megoldásában, nem vállalta nyíltan zsidóságát – így a cím provokált. Másfelől, amikor egyértelművé vált, hogy az asszimiláció nem jelentett megoldást a zsidókérdésre, egy – pontosan azt propagáló – emancipációt hirdető újságra való utalás meglehetősen ironikusnak tűnt.

A *Der Jude* nyolc éven át havonta jelent meg, és már első számait követően meghatározó volt hatása, befolyása a német és közép-európai zsidóság körében. Bár a lap nyilvánosan is a cionizmust támogatta, a közreműködő írók kiválasztásában ez nem játszott szerepet. A kor legjobb írónak nyújtott publikálási lehetőséget: **Kafka** 1917-ben a lapban két novelláját is közzétette, **Arnold Zweig** tudósított a kelet-európai zsidók életéről, Gustav Landauer **Strindberg**ről értekezett, **Eduard Bernstein**, a szociáldemokrata politikus pedig gyerekkori emlékeit elevenítette fel.

Buber, aki egy évtizeddel korábban a kelet-európai zsidóság misztikumával ismertette meg a közönséget, most a reális életüket kísérelte meg bemutatni a lapban.

Ahogy már utaltunk rá, a *Der Jude* egyértelmű cionista irányt képviselt – ugyanakkor Martin Buber a különben nagyon is megosztott német zsidóságon belül megkísérelte egy „virtuális” intellektuális egység megteremtését. A folyóirat irányadó volt – egyrészt a zsidó identitás nyílt vállalásával, másrészt pedig nemzeti-humanista felfogásával. Az újság hasábjain lehetségesnek tűnt egyszerre németnek és zsidónak lenni, megteremtve egy olyan ideális állapotot, mely a valóságban sohasem létezett.

A folyóirat jelentőségéről **Franz Rosenzweig** többször is írt leveleiben. A balkáni frontról tudósította szüleit arról, hogy a német zsidóság egyetlen komoly „orgánuma” a *Der Jude*. Ami Rosenzweignek és sok hozzá hasonló fiatal, magát németnek és zsidónak valló értelmiséginek imponált, az a folyóirat újszerű, az európai zsidóság iránti elkötelezettsége volt. A *Der Jude* egyfajta hidat vert – legalább az irodalom szintjén – a nyugat- és kelet-európai zsidóság közé, igyekezve leépíteni a kölcsönös előítéleteket.

„A német zsidó szégyellhetné magát, amiért olyan keveset tud, mint mostanság. E szégyen csíráit már megtalálhatjuk, legalábbis a fiatalabb olvasók körében. Azt hiszem, a Buber-féle *Jude* erősen ebben az irányban hat. Csempész ő is. A fedőcím így hangzik: Az értelmiségieknek. De bévül R. Martin Salamonides beszél.”³⁷

Bár a szakirodalom elsősorban Martin Buberek az első világháború utáni filozófiai és szervezői tevékenységével foglalkozik, egyértelmű, hogy Buber már az első világháború előtt is, 30-31 évesen szellemi vezetőként tett kísérletet arra, hogy zsidóságról alkotott filozófiájával töltsen ki a német-zsidó (illetve tágabban értelmezve a közép-európai) értelmiség soraiban keletkezett „szellemi vákuumot”. Míg az 1900-ban általa elindított „jüdische Renaissance”-nak nevezett kultúrcionista mozgalom csak egy nagyon szűk rétegre hatott, addig kilenc évvel később tartott beszédei, illetve a haszid legendákat feldolgozó munkái hatalmas érdeklődést váltottak ki. Mindezt a zsidóságról alkotott újszerű víziója, emberközpon-tú filozófiája által, és nem utolsósorban

a programjához tartozó kiadói, oktatói tevékenységével érte el. A századforduló irányvesztett generációjának rebbéjeként sikerült megválaszolni a magát valamilyen formában zsidónak valló értelmiség legfontosabb kérdéseit. A zsidó identitás újfajta, a kor szellemiségéhez igazodó programját kínálta azoknak, akik vissza akartak térni a zsidósághoz, annak szellemiségéhez, de nem a hagyományos életvitelhez. Martin Buber megkísérelte a zsidóság számára elveszettnek hitt értelmiségieket a zsidóság morális és etikai értékeinek megnyemni, és őket a szellemi – különösen a misztikus hagyomány – láncolatába ismét „beilleszteni”.

Jegyzetek

- ¹ Balázs Béla: *Napló 1903–1914*, Magvető, Budapest 1982, 614. o.
- ² Az itt közölt írás alapjául a 2002. március 19-én Bécsben elhangzott előadás szolgált.
- ³ Theodor Lessing: *Jüdischer Selbsthass*; idézi: Hans-Dieter Hellige: *Rathenau und Harden in der Gesellschaft des deutschen Kaiserreiches*, Walther Rathenau, Maximilian Harden – Briefwechsel 1897–1920; 1983, München, 48. o.
- ⁴ Robert Welsch: *Einleitung* (Martin Buber und sein Judentum – Gesammelte Aufsätze und Reden. Cambert–Schneider Verlag, 1983), XV. o.
- ⁵ Michael Brenner: *Jüdische Kultur in der Weimarer Republik*, C. H. Beck, 1996, 30. o.
- ⁶ Michael Brenner: *Jüdische Kultur...*, 31. o.
- ⁷ Chaim Schatzker: *Martin Buber's influence on the Jewish Youth Movement in Germany*, LBYB XXIII., 1978, 160. o.
- ⁸ Robert Welsch: *Einleitung...*, XXI–XXIII. o.
- ⁹ E három előadás anyagából született meg a *Drei Reden* című kötet.
- ¹⁰ Robert Welsch: *Einleitung...*, XXIV. o.
- ¹¹ Különösen a misztikus hangsúlyozása jelzi a neoromantika erős hatását.
- ¹² „*Jüdisch leben*” (Martin Buber und sein Judentum – Gesammelte Aufsätze und Reden, Cambert–Schneider Verlag, 1983), 682–683. o.
- ¹³ Buber és az egyesület kapcsolata 1909 után is fennmaradt. Egyfajta kölcsönhatás figyelhető meg: egy évvel Buber három prágai beszédének megjelenését követően az egyesület tagjai saját kötet összeállítását vették tervbe. Ez a könyv – *Vom Juden* – szándékuk szerint generációjuk és a zsidóság kapcsolatát tükrözte volna.
- ¹⁴ Franz Kafka: *Brief an den Vater* (Gesammelte Werke; 1998, Lechner), 227. o.
- ¹⁵ Robert Welsch: *Einleitung...*, XXIII. o.
- ¹⁶ *Die Geschichte des Rabbi Nahmans* (1906), *Die Legende des Baal Schem* (1908).
- ¹⁷ 1907. február 15.
- ¹⁸ 1907. július.
- ¹⁹ Gustav Landauer (1870–1919) politikus, teoretikus; a radikális szocializmus és az erő-

szakmentes anarchia képviselője, a müncheni tanácsköztársaság egyik vezéralakja.

- ²⁰ Michael Brenner: *Jüdische Kultur...*, 39. o.
- ²¹ Idézi Gerhard Wehr: *Martin Buber*, Diogenes, 1977, 92. o.
- ²² 1907. február 15-én.
- ²³ *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1910. március.
- ²⁴ Dietrichs nem állt egyedül véleményével. A századfordulón széles körben elterjedt volt az a nézet, hogy a zsidóság roppant anyagias szemlélete illetve „lélek nélkülisége” miatt képtelen bármiféle magasabb rendű szellemi, spirituális, misztikus megérezésére és megfogalmazására.
- ²⁵ Paul Mendes-Flohr: *Fin-de-Siècle Orientalism...*, 109–110. o.
- ²⁶ *Generalanzeiger für die gesamte n Interessen des Judentums*, 1906. december 30.
- ²⁷ A cikk 1897. március 6-án jelent meg Maximilian Harden lapjában, a *Zukunft*ban.
- ²⁸ Walter Rathenau: *Höre Israel*, idézi: Harry Graf Kessler: *Walther Rathenau – Sein Leben und Sein Werk*; Rheinische Verlagsanstalt, Wiesbaden, 1964, 43–44. o.
- ²⁹ „(...) nachweisbar ist eine Einwirkung der spätesten und berauschendsten Blüte der jüdischen Mystik (...) ...er... las bei seinem Erscheinen im Spätherbst 1906 dessen erstes chassidisches Buch und fand dort als Antwort auf die Frage nach dem »Wozu« des Lebens.” Harry Graf Kessler: *Walther Rathenau – Sein Leben und Sein Werk*; Rheinische Verlagsanstalt, Wiesbaden, 1964, 89. o.
- ³⁰ „*Ich war mit Rathenau gut bekannt... Über den Chassidismus haben wir wiederholt miteinander gesprochen; ich hatte den Eindruck, daß er für ihn eine Erweiterung seiner Selbstwahrnehmung bedeutete und daß, was er hier und aus den »Reden« vom Judentum erfuhr, auf eine Wandlung in seiner Anschauung von Wesen und Schicksal des Jüdischen Volkes nicht ohne Einfluß geblieben ist.*” Buber Kesslernek írott, 1928. január 16-án kelt levele, idézi: Harry Graf Kessler: *Walther Rathenau...*, 89–90. o.
- ³¹ Balázs Béla: *Napló 1903–1914*, Magvető, Budapest, 1982, 614. o.
- ³² Kókai Károly: *Im Nebel – Der junge Georg Lukács und Wien*, Böhlau, Wien 2002, 178. o.
- ³³ Paul Mendes-Flohr: *Fin-de-Siècle Orientalism...* 123. o.
- ³⁴ Uo., 125. o.
- ³⁵ 1911-ben Kijevben Menachem Beilis zsidó szabót egy keresztény kisiúfi rituális meggyilkolásával vádolták.
- ³⁶ Michael A. Meyer (ed). *German-Jewish history in Modern Times*, Vol. 4; Columbia University Press, 1998, 18–20. o.
- ³⁷ „*Der deutsche Jude soll sich genieren müssen, wenn er so wenig Bescheid weiß, wie jetzt meistens. Anfänge zu dieser Scham sind schon da, bei jüngeren Leser wenigstens. Der Bubershe »Jude« wirkt glaube ich kräftig in diesem Sinn. Er schmuggelt eben auch. Die Deckadresse lautet: an die Intellektuellen. Aber drinnen spricht R. Martin Salomonides.*” Franz Rosenzweig levele Hedwig Cohn-Vohs-sennek, 1918. III. 7., Franz Rosenzweig: *Briefe*, 1925, 283. o.

SEGÍTSÜK A JAD VASEM-KITÜNTETETTEKET!

Tizenegy éve jegyezte be a Fővárosi Bíróság alapítványunkat, amelynek célja anyagi támogatás nyújtása a magyarországi, szociálisan rászoruló Jad Vasem-kitüntetetteknek. Az elmúlt tizenegy évben összesen 395 támogatást nyújthattunk 10 938 000 Ft összegben. Az elmúlt évben is 960 000 Ft támogatást sikerült eljuttatnunk 20 Jad Vasem-kitüntetettnek. Az egyes támogatások összege a kitüntettek szociális helyzetétől függően 30 000-tól 60 000 Ft-ig terjedt.

Ezúton is köszönetünket fejezzük ki mindazoknak, akik a múlt évben is hozzájárultak alapítványunk működéséhez. A tavalyi adományok teljes összege: 451 ezer Ft.

Kötelességünknek érezzük folytatni tevékenységünket, mert még kb. százán élnek az Igaz Emberek közül, akik az 1944-es vészterhes időkben életük kockázatásával mentették a zsidó üldözötteket. Idős koruk miatt számuk sajnos gyorsan fogy, ezért nagyon korlátozott az idő, amíg egyáltalán adhatunk. Telefonon (375-4878) történő igénylésre szívesen küldünk befizetési csekket. Az utalt összeg után adókedvezmény jár.

Nagy jelentősége van az alapítványunknak felajánlott 1%-os adónak is. Az elmúlt évben 166 ezer Ft érkezett ilyen címen alapítványunk számlájára. Ebből 4-5 támogatást tudtunk fedezni.

**Alapítványunk adószáma:
18040094-1-42**

Szeretettel üdvözljük valamennyi adományozónkat, akik lehetővé tették munkánkat az elmúlt tizenegy évben.

**Az Igaz Emberekért Alapítvány
kuratóriuma**

„Ha magyar író vagyok, miért nem vagyok része a magyar irodalomnak?”

Bárdos Pál íróval beszélget Várnai Pál

Szegeden tanított középiskolában és egyetemen, majd több mint harminc évig a rádiónál dolgozott. Írt regényeket és elbeszéléseket. 1975-ben jelent meg *Az első évtized c. regénye, amely része a hetvenes évek „holokauszt-regény-vonulatának”*.

– **Beszéljünk a gyermekkorodról, 1944-ről. Azt írod valahol, hogy „magyarságomat a világ megtagadta”, és ugyanakkor említed, hogy nagyapád szemében csak egy nép létezett, a magyar; zsidóságát ő véletlennek tartotta.**

– Makón születtem, egy alföldi kisvárosban, ahol háromezer zsidó élt, és három hitközsége, három temploma volt. Az ortodox templomot, amelyet 1945 óta kétszer gyújtottak fel, nemrég felújították. A neológ templomot, az iskolát és a székházat a hatvanas években lebontották, egyszerűen eltüntették a nyomát annak, hogy Makón valaha is zsidók éltek. Anyai őseimet ismerem jobban. Aradi eredetű a család, amelyben a tórárás hagyomány volt. Nagyanyám testvére volt az utolsó tóráíró. Nagyapám szülei elfogult magyar sovinszták voltak, ami annál furcsább, mert dédanyám szigorú ortodox asszony volt. Talán mert három fiuk elesett az első világháborúban, az tette őket sovén magyarokká.

– **Az első évtizedben azt kérdezed: „Miért neveltetek engem magyarnak?” Arról is szólsz, hogy benned korán felébredt a szociális érzés, mert parasztyerekek vettek körül. Szóval nem csak zsidókkal érintkeztek?**

– Senki sem bántott, bár a megkülönböztetés teljesen természetes volt. Engem mint pásztorgyereket, befogadtak, de már beteges öcsémet úgy hívták, hogy „zsidógyerök”, amiben nem volt sértő szándék. Megdöbbentem, amikor a lágerből visszatértünk és Makón antiszemitizmus fogadott bennünket. Az a paraszti közeg nem kívánta a halálunkat, de amikor hazatértünk, nem örült az életünknek, holminkat ellopták. Elénk állt nagymamám házvezetőnője, akire a boltunk árukészletét hagytuk. Sírt, hogy az oroszok mindenüket elvették, mi pedig döbbenetben néztük, hogy akkor is anyám ruhája volt rajta.

– **Szóval akkor megtört benned valami? S mikor jöttél rá, hogy téged nem fogadnak el magyarnak?**

– Ere először a gettóban, később a lágerben jöttem rá. De ezek a dolgok akkor váltak nehezzé, amikor hazajöttünk. Senki nem volt kíváncsi arra, hogy min mentünk keresztül. Sőt, még ők panaszkodtak, s közben a mi élményeinkre azt mondták: felejtjük el.

– **Amikor hozzáfogtál *Az első évtizedhez*, úgy érezted, hogy most már**

szólhatsz ezekről az élményekről, és ki fogják adni?

– Nekem már 1962-ben megjelent egy könyvem *Különös ismertetőjele a félelem* címmel, ez a híres szegedi fényképész, **Liebmann Béla** munkaszolgálatos élményeiről szól, ahogy ő elmondta. Akkor még nem volt mesterségbeli tudásom, de tudtam, hogy egyszer a deportálásunk történetét is meg fogom írni, s egyáltalán, a családunk történetét. Sok évig készültem, s véletlen, hogy erre éppen a hetvenes években került sor.

– **Leszámolás c. könyvedben**

azt írod, hogy aki nem élt át ehhez hasonló, sosem lesz képes ezt felfogni. Elie Wiesel írja Auschwitzról, hogy bár ő ott volt, maga se hiszi el, ami vele ott történt.

– Ez így van, erre sem a filozofiták, sem az antiszemiták nem képesek. Még azt se tudják végiggondolni, hogy az én nagyszüleim nemzedéke micsoda pokoli szenvedésen ment keresztül, éveken át, hogyan hullott az életük a semmibe.

– **Írod, hogy az első években, amikor hazajöttetek, főleg zsidó gyerekekkel barátkoztál. Ez érthető, hiszen akkor egyedül a cionista szervezetek, a zsidó gyermekotthonok törődtek velünk, nyaraltattak bennünket. Amint arról az 1981-ben megjelent *A második évtizedben írsz, vegyesen értek zsidó-cionista és kommunista hatások.***

– Akkor Makó főterén laktunk. Előttem zajlott le a koalíciós idők politikai élete. Ekkor a szociáldemokrata jellegű Habonim cionista szervezetnek voltam a tagja, s ez tökéletesen megfelelt az én akkori politikai ízlésemnek. Részt vettem négy cionista táborban, ahol sokat szerepeltem, jó volt ott. Csak az volt a

furcsa, hogy ott is magyar történelemmel, irodalommal foglalkoztunk. Nekiálltam zsidó irodalomtörténetet olvasni, s azt vettem észre, hogy engem nem igazán érdekeltek a Makkabeusok. Idegennek találtam őket. **Hunyadi János** meg **Arany János** közelebb álltak hozzám. Nézd, nekem a magyar irodalom és történelem a szakmám, anyanyelvem a magyar. Nem tanultam meg ivritül, s a családban jiddisül sem beszéltek. Az emberiség történetének legnagyobb narratíváját, a zsidóság történetét viszont tudatosan használok fel írói munkásságomban.

– **A második évtizedben említet, hogy DISZ-titkár lettél.**

– Igen, második gimnazista koromra iskolai DISZ-titkár lettem, de gyorsan konfliktusba kerültem a környezetemmel. Láttam az emberek nyomorúságát, s '56-ban teljesen szakítottam nevelőapám gondolkodásával, aki futballistaként az ÁVH-nál volt függetlenített párttitkár.

– **Mi okozta a konfliktusaidat?**

– Ez egy hosszú történet. Egyszerűen nem tudtam elviselni a képmutatást, a hazudozást, s hát erre épült az egész **Rákosi**-rendszer.

– **Regényeiből úgy tűnik, hogy 1956-ban te tekintély voltál a diákok közt, adtak a véleményedre.**

– Két novellám jelent meg '56-ban, és az valóságos orákulummá tett évfolyamtársaim között. „Tekintélyem” inkább szakmai, mint politikai volt. A zsidó gyerekek többet olvastak. Nagyanym kisgyermekkoromban beiratott Makó három kölcsönkönyvtárába. Évfolyamtársaim többségének inkább tiltották az olvasást.

– **Hadd térjek vissza egy kicsit 1956-ra. Te ambivalens voltál, örültél is, meg nem is?**

– Akkor is ambivalensek voltak az érzelmeim, ma is, de ez az ambivalencia nem ugyanaz. Egrésről a forradalom minden követelésével egyetértettem, másrészt realista voltam, és nem bíztam abban, hogy ez a kis ország ki tud lépni a varsói szerződésből, s hogy Trianont vissza lehet csinálni. Ezek miatt aggódtam.

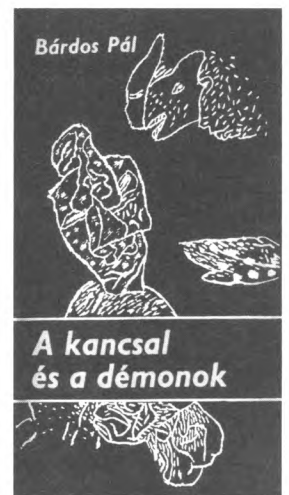
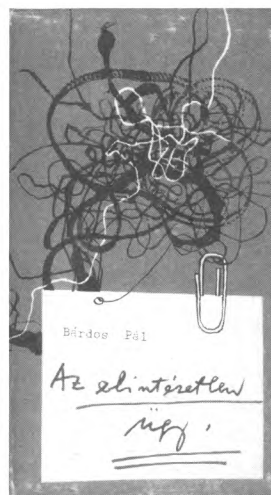
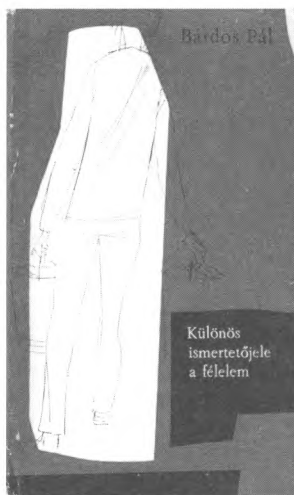
– **A második évtizedben írod, hogy kérted felvételedet a pártba, de ezt visszautasították.**

– Még gimnazista koromban elutasítottak, fölvettek, aztán visszaminősítettek tagjelöltnek. Végül 1956. november 4-e előtt valahogy tag lettem, és úgy ma-

radtam, amíg ki nem léptem. Ennél lényegesebb az, hogy '56 után volt egy marxista korszakom. A marxizmust úgy tekintettem, hogy az a világ perifériájának felzárkózási kísérlete. De szemem láttára nem sikerült ez a modernizáció, és rá kellett jönnöm, hogy a marxizmus egy 19. századi ideológia, amely gyakorlatilag használhatatlan.

– **„Az első évtized”, „A második évtized”. Kár, hogy ezeket nem követték további „évtizedek”. Az első kettőben megírtad életed legfontosabb húsz évét.**

– Sajnos, ennek a folytatását, a kom-

munizmus ellentmondásait, felbomlásának előérzetét, azokban az években nem lehetett megírni.

– **Gyakran beszélünk kettős identitásról. Mint zsidó származású, zsidó sorsra ítéltetett magyar anyanyelvű író, mégis minek tartod magad?**

– Én Magyarországon élő magyar anyanyelvű embernek tartom magam. Valamikor büszke voltam arra, hogy magyar író vagyok. Ma már nem vagyok erről ennyire meggyőződve. Egyszerűen nem igazolta vissza az ország, hogy én magyar író lennék. Nem én változtam. Itt jelennek meg a könyveim, de visszhangtalanul. Hogy miért? Nem az én dolgom, hogy ezen gondolkodjam. Úgy gondolom, hogy a 70-es években szép számmal voltak jelentős zsidó származású írók. Megpróbálták visszaszorítani őket, de **Déryvel**, **Örkénnyel** nem teheték. Hát tették ezt a Bárdossal. A kigyó feje helyett levágták a farkát.

– **Különben ebben az időben én is észrevettem ilyen tendenciát, hivatalos részből. „Nem jegyzik”, mondta nekem valaki Ember Máriáról meg Gera Györgyről, aki, emlékszem, nagyon csalódott**

volt, hogy Terelőút c. könyvének szinte semmi visszhangja nem volt. Nekem egyébként meleg hangú levélben köszönte meg, hogy könyvét Amerikában méltattam.

– Érdekes, hogy éppen Gerát említet. Ő egyszer azt magyarázta nekem, hogy nem a hivatalosan elismert tehetőségtelenekhez kell magunkat mémmünk, hanem olyan nagy írókhoz, mint **Malamud**, s akkor valóban lesz okunk szegyenkezni. Ezzel akkor is egyetértettem, s ma is egyetértek. Az igazi kérdés az, hogy összehetető-e például az én *Stan* és *Panom* és Malamud *Lakók* című regé-

nye? Ha igen, akkor sikerült nekem is értéket létrehoznom.

– **Van-e ma Magyarországon jelentős zsidó olvasóréteg?**

– Nincsen. De olyan, hogy „magyar zsidó”, talán nem is létezik. Zsidónak nem zsidó, magyarnak nem tartják, lebeg, letagadja zsidóságát, nem emlékezik meg az elődeiről, hallgat a szenvedéseiről, asszimilálódni igyekszik, mihez, kihez, miért?

– **Elég sötétben látod a helyzetet. De akkor kik olvassák ezeket a könyveket?**

– Nem tudom. Régen 16 000 példányban jelentek meg a könyveim és elfogytak, most csak nagyon alacsony példányszámban, és talán még azok sem fognak el. Ma irodalomellenes közegben élünk, mindegy, hogy zsidó, nem zsidó, az irodalomnak bealkonyult.

– **Beszélgünk most talán két későbbi könyvedről. Az egyik az 1979-ben megjelent A kancsal és a démonok, a másik a 2000-ben megjelent Mózes, az egyiptomi. Az előbbi egy boszorkányüldözésről szóló parabolaregény. Azért alkalmaztál történelmi parabolát, mert csak így tudtad elmondani, amit akartál?**

– A regény eredeti változatát 1971-ben írtam, *Úriszék* címmel. Három felvonásos tragédia, elő is adta a Szegedi Nemzeti Színház. A kommunista rendszer képmutató zsamokságát egy kora újkori boszorkánypör apropóján tudtam elmondani. Anyagát, stílusát tekintve készen találtam a magyarországi boszorkányperek iratanyagának három kötetében. Ennek megfelelően imitáltam stílust. Hasonló a helyzet a *Mózes*-sel, ahol is a zsidó Biblia-fordítás nyelvi imitációját alkalmaztam, hogy a modern mondanivalót eredeti nyelvi fordulatokkal, sőt szövegrészletekkel mondhaszam el. Tehát mindkét regény stilisztikai imitáció.

– **A Mózes, az egyiptomi viszont már a rendszerváltás után, 2000-ben jelent meg.**

– Igen, csak hogy én ezt a regényt jóval előbb írtam, több kiadó el is fogadta, de aztán nem jelentette meg, mert vagy megszűntek a kiadók, vagy nem kaptak rá pénzt.

– **Tulajdonképpen miről is szól ez a regény? Szabadságról, rabságról, hatalomról, a vezér és a nép viszonyáról, manipulációról?**

– Minden évben másról szólt. Eredetileg arról írtam, hogy fennáll a szabadság lehetősége, de az emberek visszariadnak. Közben jött a rendszerváltás, és ezzel a regényem új értelmet kapott, nevezetesen, hogy a zsidóknak el kellene innen menni és mégis itt maradnak, meg hogy az emberek nem akarnak szabadok lenni. A könyv pedig közben ott hevert a fiókomban, kiadatlanul.

– **1988-ban jelent meg Stan és Pan c. regényed. Úgy gon-**

dolom, hogy előadva még nagyszerűbb lenne, olyan Godot-féle „két alak beszélget egy gödörben”, mindketten a holokauszt túlélői. Dialógus ez, vagy belső párbeszéd? Szellemek vagy hús-vér figurák? Főképpen Auschwitzról meg Mengeléről vitáznak, nem tudnak megszabadulni a holokauszt élményétől. Egyedülálló volt Auschwitz, vagy egy történelmi fejlődés eredménye? Megoldást kínál a „Mengele-vadászat”? Ilyen és ehhez hasonló kérdéseket vet fel a regény.

– Igen, ez mind benne van. Mindig úgy éreztem ezzel a könyvvel kapcsolatban, hogy ezt nem én írtam, ez íródott velem. Ez a könyv felette van az én színvonalamnak, és nem is szívesen beszélek róla. Nem vagyok rá egészen méltó. Más írók is vannak így ezzel. A hegyeket a csúcsaik méreteivel szokták jellemezni. A leghízelgőbb, amit rólam mondani lehet, hogy ezt a könyvet volt szerencsém megírn.

– **Úgy gondoltad, hogy fölösleges küzdeni a démonnal, a múltunkkal?**

– Biztos, hogy mind a két figurában van valami énbőlőlem, bár az egyikük magas intellektus, a másik viszont pri-

mitív lény. Az is lehet, hogy ez egy emberen belüli két lehetséges válasz, amelyek a végtelenségig vitakoznak egymással, valami olyanról, ami megoldhatatlan. Az életünket a véletlen igazgatta. Nem igaz az, hogy a jók pusztultak el, de az sem, hogy a rosszak. Az Isten sem nem védett meg, sem nem büntetett meg senkit. Egy tisztelhetetlen legfelsőbb lény játszott velünk, a statisztikai valószínűség. Amióta olvastam **Nyiszli Miklós** könyvét – *Mengele boncolóorvosa voltam* –, foglalkoztatott Mengele alakja. Igazából mégse Mengele

volt a témám, hanem Auschwitz, sőt az Auschwitz-szindróma, amely elterjedt a világban, s bármikor bármiből Auschwitz lehet.

– **1989 hogyan érintett?**

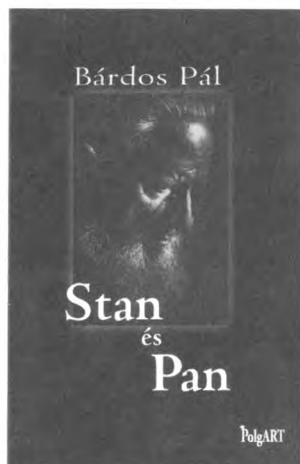
– A Kádár-rendszer elmúlt, s ez nagy megkönnyebbülést okozott. Egyetlen könyvemem sem kell ott letagadnom. Ugyanakkor ez a rendszerváltás a kultúra tragédiája. Itt állami pénzből nagyszerű színházak működtek, rengeteg film készült, 11 000 könyvtár vette a könyveket. Most talán a köteles példányokat se küldik el.

– **Most megkérnélek, hogy mondj valamit a rádióról. Mennyi ideig is dolgoztál ott? Harminc évig?**

– Igen. Hasznos évek voltak. Felépítettem egy magyar drámai repertoárt. Több száz drámából álló hanganyagot. Magam is írtam líz hangjátékot, rádióra alkalmaztam sok magyar klasszikus művet. Sajnos mára csökkent a kulturális műsorok iránti érdeklődés.

– **Visszatérve a te írásaidra, a Stan és Pannak ugye két kiadása is volt?**

– Igen, de életem álmát, hogy valamelyik könyvem idegen nyelven megjelenjen, nem sikerült életem. Legjobb

BÁRDOS PÁL
MÓZES, AZ EGYIPTOMI

esetben németül jelenhetett volna meg. Akkor érhetné el a maga természetes karrierjét.

– Most dolgozol egy, a családról szóló prózai és fényképgyűjteményen.

– Ez a fotók miatt nem lesz olcsó könyv. Sajnos semmiféle támogatást nem kaptam rá. 66 éves vagyok és nem értem el semmit. Nem írok a könyveimről, nem fordítják őket.

– De azért biztosan olvasnak, ha nincs is hivatalos visszajelzés. Emlékszem például, hogy egy nagynénem minden gyermekének megvette Az első évtizedet, hogy megismerhessék a múltunkat. Én nem becsülném le az ilyen fajta elismerést.

– Olvasói visszajelzésben nincs hiány. Valami intézményes visszajelzés hiányzik. Ha magyar író vagyok, miért nem vagyok része a magyar irodalomnak? Ha európai színvonalú műveket írok, miért nem jelennek meg azok Európában? Talán nem elég jók a könyveim.

– Bizzuk az időre, az majd eldönti. De engedj meg még egy utolsó kérdést. Mit jelent neked ma a zsidóság?

– Az 1960-as években Lengyelországban jártam, és megcsapott, hogy ott milyen antiszemitizmus van. Itt akkor még nem volt. Ez 1967 után megváltozott. Azokban az években szüntek meg a vidéki zsidó hitközségek, amelyek még Hitlert is túléltek. A magyar vidék a Kádár-korszakban vált zsidómentessé, az emberek felmenekültek vidékről. Én is menekült vagyok, pontosan ismerem ennek a lélektanát. És miért bontották le a gyönyörű makói zsidó templomot? Rájöttem, hogy ez ugyanaz az antiszemitizmus, csak most új érvei vannak. Mindig kitalálnak valami új figurát, de a játék mindig ugyanaz. Az én viszonyom a zsidósághoz nem ettől függ. Egyfelől holokausztzsidó vagyok, tehát még antiszemitizmus van a világon, zsidónak fogom magam mondani. Másfelől, mint írónak, lehetőséget ad, hogy bekapcsolódjak a zsidóság ötezer éves írott történetébe. Most, amikor minden széttöredezik, a zsidóság hatalmas távlat, és gazdag történet számomra. És különben is, én itt vagyok az ószövetség népéből, egy ötezer éves kultúra képviselője, jeruzsálemi papok leszármazottja. Nézzenek rám, csodálkozzanak és irigyeljenek. Ettől én még magyar is vagyok. A baj ott van, hogy már az iskolában is zsidóznak. S ennél nagyobb baj, hogy nincs olyan hangos közeg, amely ettől védene, amely ez ellen tiltakozna, felháborodna.

BÁRDOS PÁL

Emlékkönyv

(részletek)

Traiskirchen

Az ezerkilencszázhetvenes évek elején kisgyerekkori önéletrajz formájában készültem megírni a deportálásunk történetét. Beszéltem a tervemről anyámmal, segítségét kértem. Hatvanéves kora után egészsége megroppant, memóriájában gyerekkorom óta nem bíztam. Tapintatból, udvariasságból faggattam, de már első szavamnál összekulönböztünk. Azt mondtam, Traiskirchenben... de lecsapott rám. – Neunkirchenben voltunk – jelentette ki –, nem csoda, ha elfelejtetted, mert még gyerek voltál. – Badenben szabadultunk, és gyalog hajtottak oda bennünket – mondtam. – Baden a szomszéd város. – Lehet – mondta –, de mi nem ott voltunk. – A láger közelében járt a bécsi villamos. – Utaztam vele fogorvoshoz, az Operánál a végállomása. – Na látod, az a villamos Traiskirchenen megy keresztül. – Ott az ötvenhatos menekültek... Mi Neunkirchenben... – Panaszra mentem az öcsémhez, de ő kinevetett. – Ugyan már. Nem mindegy...? Minek vitatkozni? Különböztet mindketten tévedtek. Halála előtt sokat beszélgettem a deportálásról nagymamával. Ő azt mondta, Möllersdorfban voltunk. Nagypapa minden falut ismert arrafelé, hisz arra járt mint a Singer gyár utazója. Nagymama különben sem az az ember volt, aki ilyesmiben tévedett. – Tapintatos mondat, galambelkű testvérem szeretett úgy tenni, mintha nem tudná, anyánk körül mindig örvénylik a levegő. Nem győztek meg. Jobb meggyőződés ellenére a könyvben, amely később *Az első évtized* címmel jelent meg, öcsém kérésére és a családi béke kedvéért azt írtam, amit anyám bizonygatott, és csak zárójelben tettem hozzá, hogy ha jól emlékszem. Holott bíztam a memóriámban, csak tudtam, anyámat térréppel, logikával, csip-csup tényekkel befolyásolni lehetetlen. Utóbb persze az idő helyre

tette a dolgot. Megtudtam a gyár nevét, ahol dolgoztunk. Kiderült, Möllersdorf Traiskirchen kerülete, külvárosa. Előkerült két karton, 45. április 21-i dátummal. Törzslap visszatért deportáltak nyilvántartására. Eszembe jutott, amikor hazafelé utaztunk, Budapesten a hitközség egyik létesítményében a deportáltakat gondozó alapítványban jártunk. Előttünk állva a sorban nagyszüleim diktálták az adataikat. A lap sarkába fölírták, Möllersdorfból jöttünk. Ember ember hátán tolongott, lárna, kiabálás, veszekedés. Öcsém rángatta anyám kezét, menjünk már innen. Maradtunk, mert kétszáz pengőt és egy mosószipot adtak. Anyám viszont elvesztette a fejét a zúrzavarban. Lehet, a hivatalnok is rosszul hallott egyet-mást a lármban, ezért írt lakhelyünknek Makó helyett Mohácsot. Elcserélhette a születési dátumokat is öcsém és köztem. Azt azonban csak anyánk mondhatta be, zavarában, és mert már akkor se jutott eszébe a helységnev, hogy a deportálásunk helye Wien környéke. Anyám néhány nappal a felszabadulásunk után már elfelejtette, nem jutott eszébe, hol voltunk.

Akkor harmincéves szépasszony volt. Nem törte meg az elmúlt év nyomorúsága. Büszkén hordta a fejét, úgy érezte, hazahozta a pokolból rászoruló szüleit meg a két gyerekét. A felejtés mégis megkezdte benne romboló munkáját. Néhány nappal a szabadulása után már nem tudta, hol voltunk. Hát hogy tudta volna öregén, betegen, harmincévi szándékos feledés után...

De másként is feltehetném a kérdést. Hogy lehetett azt elfelejteni?

A láger

A haláltáborok ismeretében talán furcsa láger. Nincs gépfegyveres őrtorony, elektromos áramot kerengető drótkerítés, sehol fabarakkok, és nyo-

ma sincs vérebeknek. A falon emléktábla. Kiderül belőle, ez volt eredetileg az Arany Angyal fogadó. Később a gyermekbarát egyesület háza. Árvaház? Utóbb munkásotthon 1939-ig. Ami ezután történt, arról tapintatosan hallgat az emléktábla. Nekem kell emlékezniem. Nem a márványba, belém vésődött. A tér felől nehezen ismertem rá. Felújították. Nem átépítették, hanem visszaállították eredeti formáját és stílusát. Amikor ott voltunk haftlingek, az utcára nyíló ajtókat elfalazták, csak kis ablakok maradtak. Most újra nyitva a hajdani bejárat, és ajtók, kirakatok szolgálják a mostani szerepet, az utcai front fodrászat. Eltűnt a kétszárnyú tömör fakapu, rács van a helyén. A portásfülke, ami a mi időnkben a kapuőr-ség helye volt, új cserépsípkát kapott. Az udvar felől az épület képe változatlan, és szemben vele érintetlen az ukrán örök nyomorúságos lakhelye, csak a falat benőtte az örökzöld és takarják a virágok. A sarokban vakolathány jelzi, lebontották a toldaléképületet, amely a láger konyhája volt. A bejárat-tól balra sufni fedi el a légoltalmi pince egykori lejárátát. Szinte minden átalakult az elmúlt hatvan évben, de azért a hely felismerhető. Ami maga az örök-kévalóság, az a szőnyegporoló. Ott áll, ahol volt, mikor az öcsikém húzódkodott és hintázott rajta. S ott az ismeretlen rendeltetésű betonoszlop az udvar közepén, ami körül körjátékokat játszottak a láger gyerekei. Olyan ez a hajdani koncentrációs tábor, mint a világ. Minden megváltozott benne, és minden ugyanaz. Kísértet lakta hely. Anyám, nagyanyám, nagyapám, öcsém ott bolyong, látom őket. A légertársak közül alig néhányan lehetünk életben. Az is lehet, magam vagyok az egyetlen túlélő, aki még emlékszik erre a házra. Ha erre gondolok, „Szó bennszakad, hang fennakad, Lehellet megszegik”. Itt történt meg az életem, a többi utána már csak epilógus.

Pénzverde

A gettóból az újszegedi futballpályára hajtottak bennünket. A pálya gypén katonás rendben sátorok. Azokban kellett volna aludnunk. Az alvás azonban lehetetlen. Mindenkinék elszorult a szíve a félelemtől. A családtagok egész éjjel keringtek a sötétben és szólították

egymást. A tribün mögött pedig folyamatos üvöltözés. Állandóan vertek valakit. Jött a csendőr listával, elemlámpával világítva a papírt és a keresett személy arcát, és barátságosan invitálta: „Na, zsidó, gyere a pénzverdébe!” És hamarosan lehetett hallani, ahogy püfölik ordítva, hogy adja elő a pénzt, mondja meg, mit hová dugott. Állítólag akadt némi pengő váltómésbe, ebbe abba dugva, de a csendőrök nem elégedtek meg ennyivel. Brillt kerestek, drágaköveket, és valószínűleg úgy képzelték, a zsidóknak a bőrük alatt is pénz van, mert kiméretlenül leverték a bőrt az emberekről. Sötétedéstől reggelig hallani lehetett a fájdalom ordítását a tribün mögött.

Aztán virradattól alkonyig.

Tántorogva, vért törülve magukról kerültek elő a megkínzottak, és kiderült, viszonylag jól járt, aki tényleg elrejtett valamit. Előadta, és aztán békén elmehetett. Akinél azonban semmi se volt, azt képtelenesen szólván agyonverték. Láttam is, amint egy hadirokkant nyomorék a tribün mögötti verés után haldoklott a családja szeme láttára a pálya gypén. Könnyen lehet, nem csak képtelenesen, de valóságosan is agyonverték valakiket, mint Makón az ortodox főrabbit, aki sehogy se tudta megmondani: „Hol a zsidók kincse?” De saját szememmel halottat nem láttam. Viszont nagyapámnak két tízpengős volt bevarva a kabátja bélésebe.

– Agyonvernek – ijesztgette nagyanyám.

– Egy ujjal se nyúlhatnak hozzám.

– Mit képzelsz? Mert te vagy Samu bácsi Makóról?

– Arcukba vágom, nem az államnak, maguknak szedik a sarcot.

– Megölnek...

– Egy férfinél mindig legyen zsebkezdő és némi készpénz. Ezt ők is megértetik.

Nagyapám reménytelen eset. Huszár önkéntes korában üldögélt fiatal feleségével, a nagymamámmal a cukrászda teraszán. Arra jött egy gyalogsági tábornok, és állítólag szemtelenül fixrozta nagyanyámat. Nagyapa provokálta és párbajra hívta. Azt mesélték, az egész aradi garnizon lázba jött a híre. A laktanyaparancsnok megtudta a tervezett párbaj időpontját, és laktanyafogságra ítélte nagyapámat. A párbaj elmaradt, és ezzel a becsületbeli ügy megoldódott. Ez, mondjuk, nagyapám egyik fele. A másik: vett két rózsaszín

és egy világoskék gépselymet. (Valójában tucatot vett, de mindegy.) Nagyanyám azonnal kezdte mondogatni: „Látod, Samu, ilyen éhhalálra vagy. Két világoskék kellett volna és egy rózsaszín.” Igaza volt vagy sem, nem számít. A fordítottjára ugyanezt mondaná. Az én bátor nagyapám pedig legfőbb annyit válaszolt: „Ugyan, már, Onka.” És elment a Gödör nevű vendéglőbe rómizni. Onnan csomag krémessel tért meg, állítólag nyeresémből, ki látott ilyen makacs szerencsét... és szent a béke...

– Fatális félreértés – morgolódott a sötétben. – Mit szól ehhez a külföld? Ez egy lovagias nemzet. Bizonyos határig hajlandó vagyok elmenni a lojalitásomban, de ami sok, az sok. A húsz pengőt nem adom.

Nagyanyámnak nem voltak ilyen érveik, de cepp is kivájja a követ. Addig sutyorgott nagyapám fülébe, míg az megtört. Szolgáltasd be, gondold a családdra, vigyázz a gyerekekre, satöbbi. Az öreg megunt és elbotorkált a sötétben. Nemsokára visszatért.

– Na, mi van? Odaadtad?

– Odaadtam. Csak előbb kitöröltem vele a seggem és beledobtam a latrinába. Most már az övök lehet.

– Te jó Isten, Samu! Mi lesz, ha kezdenek kínozni? Mit adsz oda? Nem szabadulsz, agyonvernek. Meg kellett volna tartani a pénzt. Azon kívül milyen új szokás? Milyen szavakat használsz te a gyerekek előtt?

Nagyapám szörnyülködve nézett az ég felé, és megkérdezte: – Most akkor oda kellett adni, vagy nem kellett odaadni?

Rémületes hely volt az a futballpálya, nekem mégis megmelegedett a szívem. Ismerős helyzet... békés családi élet Földeséknél. És semmi gond. Nagyapám elkerülte a bajt, a tribün mögötti pénzverdét.

Anyám ellensége

Anyám ellenségét Hetényi Sándornak hívták. Ő volt a makói neológ hitközség elnöke. Rőfös nagykereskedő, tekintélyes, köztiszteletben álló ember. Békebeli lélek, elszörnyedve esélte nagyapámnak, milyen inzultus érte. Dr. Bécsy, a makói polgármester, aki saját hatáskörében olyan rendeletet hozott, hogy nem szabad zsidóval

kezet fogni, elutasította kéznújtását, holott ő „nem magánemberként, Samu bácsi... nagyobb embercsoport nevében, tiszteletre méltó testület képviselőjében” tárgyalt volna vele. Nagyszüleimmel jó viszonyban volt, ez csak a szegedi téglagyárban vált viszonylagossá. Ott egy nap kihirdették, elszállítanak bennünket, még hozzá három transzportban. Ki is függesztették a névsorokat. Érthető, hogy minél előbb szeretett volna mindenki elkerülni onnan, de ezenfelül elterjedt, hogy az első csoportnak jó dolga lesz, aggok háza, kórház, kítűnő munkahelyek, ezért mindenki abba szeretett volna belekerülni. A családok érthetően együtt maradtak volna. És még sok egyéni vágy, kívánság. Hosszú asztalokat állítottak fel, tekintélyes urak ülték körül őket, lehetett reklamálni. A csendőrök a csoportbeosztásba nem szóltak bele. A makóiakat természetesen Hetényi képviselte az asztalnál. Hozzá ment protekcióért nagyanyám. Arra hivatkozott, a testvére gyámoltalan felesége az első transzportban, így a családi segítség lehetősége nélkül marad. Hetényi azzal érvelt, ha három transzport van, a másodikban is kell lenni valakinek. Nagyanyám nem szokta meg, hogy neki ellentmondanak, ezért érvelt, vitatkozott, miközben rángattam a karját, hagyja már abba, hisz rá se figyelnek a kővér fontoskodó bácsik az asztalnál. Elrohantunk nagyapámért, aki csak ült magába roskadva egy téglarakáson, s küldtük, beszéljen ő Hetényivel. Nagy nehezen ráállt, de ő se több szerencsével. Nem értem ezt a Hetényit, mondta, olyan rendes ember volt odahaza. Nem te rontottad el, Onka, a rettenetes modoroddal? Vagy te a tutyimutyiságoddal, vágott vissza nagyanyám.

Maradtunk a második transzportban. Az első vonat Auschwitzba ment, amikor odaértek, még szelektálás se volt, egyenesen a gázkamrába hajtották őket. A harmadik csoport Ausztriába került. Mi Felsőzsolcáig jutottunk az Auschwitz felé vezető úton, ott megjelent a halál angyala és szelektált. A vonat eleje továbbment a krematóriumok felé, bennünket meg visszairányítottak, és Strasshofban, majd családi lágerben találtuk magunkat. Se magunkról, se másokról nem tudtunk semmit. Hetényi velünk együtt volt, és anyánk haragudott rá a kérelhetetlenségéért. A lágerfőnökünk, fél

karját vesztett gestapós tiszt zsidó rendőrt jelölt ki. Az otthoni hitközségi elnök lett a Jupo. Furcsa dolgok derültek ki az otthon tisztelt kővér emberéről. Ahogy fogyott – és rohamosan vesztett súlyából, olyan volt, mint akin csak lötyög a bőre –, lett egyre gyávább és megrettentebb. Pedig hamar kiderült, tényleg munkásnak hozták ide a zsidókat és embertelenül hosszú műszakokban kellett robotolni a gyárban – de nem ölték meg a munkaeerőt. Hetényi azt hitte, neki is hajtani kell a többieket. Önmagát se kímélte, mindenkinél korábban kelt, és a munkahelyen se igyekezett könnyebb végén fogni meg a dolgot. Volt a gyárban hajcsár elég, a művezetők, a Meistereket. Kihajtották azok mindenkiéből a lelket. Nem kellett volna túltenni rajtuk. Meg aztán hadianyag... álcázó ponyva ágyúra, teherautóra... elég annyit megcsinálni, amit megkövetelnek, vélte nagyapám, mire az a nagy hajsza? Csak az a baj, anyám is túlteljesítő... volt abban valami lélektani csavarodás, hogy mégis Hetényire haragudott meg azért, amit saját magától egyenesen hősiességnek tartott. Hogy ő csak a fiaiért... Hetényi meg úgy érezte, a többiekért, az egész lágerért, a zsidókért, mindnyájunkért... Ha már ő lett itt is az előjáró. Nehéz persze az arányokat eltalálni. Meg gyáva ember volt szegény. Attól félt, ha bárki bámi rosszat tesz, azért ő felel. S ez is csapdahelyzet, könnyen az sül ki belőle, hogy bárki bámit tesz, az őt fenyegeti. Különösen félt ez a gyerektelen ember a gyerekektől. Nem tudni, mi telik ki tőlük. A lágerfőnök engedélyével, sőt parancsára iskolát nyitottam, írni-olvasni tanítottam a hatéveseket, köztük az öcsémet. Rémműlten ellenezte. A gyerekek műsort adtak a szülőknek. A lágerfőnök végigülte, Hetényi betiltotta volna. Állandóan rendreutasított bennünket, ordibált, hogy csöndet, csöndet, és árukkodott ránk a szüleinknél. Öcsikém bosszút forralt. A lágerfőnök úgy hívta magához a Jupót, hogy a szobája ajtajában állva kiabált: – Heténye! Hetényi pánikban kiáltotta: – Ja, bitte! És rohant ész nélkül. Öcsikém eltanulta a hívó kiáltást. Hogy telt ki a szűnyogból az a mély hang, nem tudom. Elkialtotta magát: – Heténye! – És mire megjött a sztereotip Ja bitte, mi már az udvaron fetrengtünk a röhögéstől.

Anyánk nem szerette Hetényit. Semmi különös. Előfordul. Nem szerette,

hát nem szerette. Nem volt jelentősége.

Hanem hazakerültünk. Koldusszegényen. A Joint jóvoltából ettünk valami nyomorúságos ebédet a Korona szálloda vendéglőjében. Néha az volt egész napi táplálékunk. Előlről kezdeni az életet a semmiből... apánk nélkül... fedél, bútor, edény híján...

Újra Hetényi lett a hitközség elnöke. Jupós múltját senki sem emlegette. Csak mi néztünk össze a testvéremmel. Tudjuk, amit tudunk. É valahányszor eszünkbe jutott, hogy „Heténye, jabitte”, nagyokat neveltünk.

Sétáltunk anyánkkal. Az otthoni utcán. Ki jött szembe velünk? Hetényi. Szép új ruhában – könnyű neki, rőfös. Méltóságteljesen megállt, kezét fogott anyánkkal, velünk is parolázott, és azt mondta: – Miért nem ad enni ezeknek a gebéknek, Bözsike? Nézze, én már visszaszedtem mind a negyven kilómat. Csokoládét. Libamájat. Azt adjon nekik. Majd nem lesznek ilyen soványak.

Akkor. Akkor lett halálos ellensége anyánknak Hetényi Sándor, a Jupo.

Levél nagyanyámnak

Kedves Nagymama! Traiskirchenben jártam. Életemben gyakran említetted (bocsáss meg, neked is tudnod kell, hetven- és nyolcvanéves korod közt mindent többször ismételtél az elégségesnél), hogy szeretnél visszajutni oda. Sokszor kifejezted vágyadat, hogy pénzzel a tárcádban, selyemkendővel a fejeden kívánnál végigmenni az utcán a lágertől a gyárig, mégpedig a járdán. Pénzzel, hisz nem csak rabok, de tolvajok és koldusok is voltunk ott. Fejkendőben, mert tilos volt fedett fejjel járnunk. Előfordulhatott volna, ha kendőt kötsz, hogy elfelejted az arra járó árjának fedetlen fejjel megadni a kötelező tiszteletet. Azonfelül a járdán, mert mi csak az úttesten mehettünk. Jelentem, Traiskirchenben voltam, sapkával a fejemen, mert esett az eső. A zsebem tele euróval, ez a pénz járja errefelé. Szabad elhatározásomból a járdán és az úttesten egyaránt közlekedtem, hogy ne mondjam, sétáltam. Semmi se történt, semmit se éreztem. Kötelességemnek érzem – mint unokád – beszámolni neked erről a tanulságos esetről. Változatlan szeretettel ölel: Pali.

„Magyar zsidó kommunista vagyok”

(Dalos György: *Az istenkereső, Magvető, 1999, 205 oldal, 1190 Ft; A kulcsfigura, Ab Ovo, 1995, 207 oldal, 550 Ft; Vendég a jövőből, Palatinus, 1998, 242 oldal, 996 Ft*)

„Ezzel mindenkinél jól fekszel” – teszi hozzá a címben szereplő mondathoz a nagymama, bemutatkozás gyanánt javasolva azt Singer Robinak, *A körülméletlés* című könyv főhősének. Egyúttal ez az a mondat, amivel **Dalos György** kamaszodó regényhősei viaskodni kényszerülnek, lehetetlennek, ugyanakkor törvényszerűnek érezve azt. Lehetetlennek, mivel „*zsidónak születik az ember, kommunista pedig lesz*”, és törvényszerűnek, ami az ötvenes években talán nem is oly meglepő. Fényes példája e komak egy 1950 körül készült fénykép a Budapesti Izraelita Hitközség egyik gyűléséről, amelyen a menóra fölött **Lenin, Sztálin és Rákosi** portréja függ a falon. Manapság is kényes téma ez, a budapesti zsidó kispolgárság háború utáni életének egy olyan évtizedéről, amely irodalmilag szinte teljesen feldolgozatlan, **Goldstein Imre, Nádas Péter** vagy **Szántó T. Gábor** regényeit leszámítva. Dalos György esetében nem csupán művei tematikája hatott újszerűen még a rendszerváltás után is – nem utolsósorban azért, mert nem volt olvasható –, hanem mert szereplőit zsidóként ábrázolja, nem pedig a kor terminológiájának megfelelően a „fasizmus áldozataiként”, vagy a ma csak „vörös asszimiláció”-ként emlegetett folyamat részeseként. A lapokon olyan zsidók is meglevenednek, akik sokszor titkolózva, de mégiscsak átörökítik, fenntartják és élük a szervezett hitéletet.

A *körülméletlés* és *Az istenkereső* főszereplőinek fejében összegegyeztethe-

Dalos György

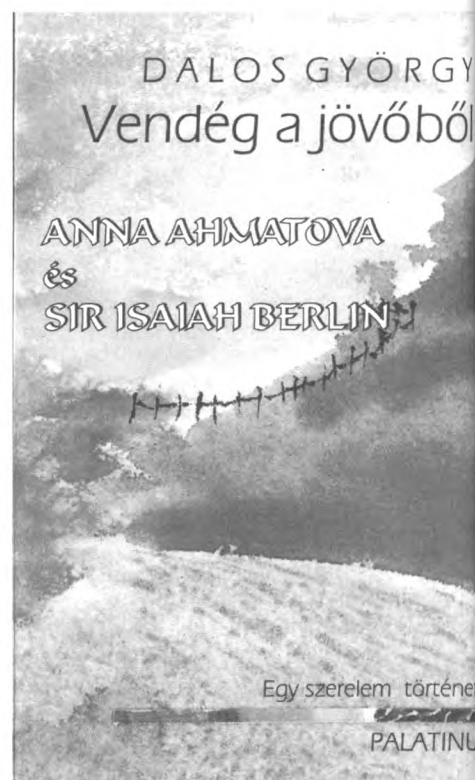

A kulcsfigura

ABOVO

tetlenül kavargó együtt kommunizmus, cionizmus, kereszténység és zsidóság. A gördülékeny, tömör regények cselekménye azonban, beleértve *A kulcsfigurát* is, igen sok hasonlóságot, olykor sematikus felépítést árul el. A képlet a következő: a család és az iskola elvárásai, illetve azok világszemlélete közt őrlődő, állandó lelkiismeret-furdalástól gyötört fiatal fiú, aki sem elszakadni, sem beolvadni nem tud teljesen örökölt és választott-vágyott közösségébe. Gyengesége vagy a benne dúló káosz miatt így mindig árulásra, hazugságra kényszerül, amit kiemelkedő tanulmányi eredményeivel próbál ideig-óráig leplezni. Szerettei megtevesztése, öncsalása azonban csúfos véget ér, a banálisnak tűnő konfliktusok végül mégis katarikus felismerésekhez vezetnek, ame-

lyek egész későbbi életét meghatározzák. Ez vagy származása megtagadását, vagy annak vállalását jelenti, a művek vége mégis nyitott marad, hogy egy ilyen gyermekkor talán szintén törvényszerű folytatását *A kulcsfigurából* és – Dalos egyik legfontosabb művéből – *A hosszú menetelés, rövid tanfolyamból* ismerhessük meg. A fentebb említett képlethez a tragikus csonka család nyomasztó világa mellett még hozzátartozik a főszereplő útját egyengető, önjelölt szellemi mentor, aki elhivatottságától vagy becsvágyától vezérelve szeretné utódjává *kinevelni* a főhőst, hatalmas pszichikai súlyt helyezve ezzel rá. Az elmaradhatatlan családi szegényfolt – ami a zsidó árvaház növendékének esetében egy hipochonder, keresztény anya, a fiatal ellenzékiné egy Izraelbe emigrált apa és egy vezető beosztásban lévő kommunista nagybácsi, a KISZ-tag számára pedig az ortodox apa

– csak a hazugságok újabb örvényeibe sodorja az ifjút.

Ezzel el is érteztünk Dalos György munkásságának másik fő témájához, a hetvenes-nyolcvanas évek ellenzéki értelmiségének életéhez, amely köré regényeinek másik része szerveződik, és amelynek – hajdani tagjaként – autentikus krónikása lehet. Egy másik korszak, melyről számos visszaemlékezés és dokumentum áll rendelkezésünkre, hiszen szereplői ma is a közélet meghatározó arcai, így azonban ritkán kaphatunk róla elfogulatlan képet. A szerzőt magát is elítélték a fennálló rendszert balról támadó, maoista „összeesküvésben”, ahonnan útja a demokratikus ellenzékhez vezetett, és amelyről *A hosszú menetelésben* számolt be. *A kulcsfigura* is egy ilyen zsidó ellenzéki, Kohen Tamás életéről, pontosabban eltűnéséről szól, aki inkább a nők, mintsem a rendszer elől kényszerül menekülni, noha zűrés nőügyei, a belső emigráció furcsa módosulásaként, éppen a valódi magánélet hiányából fakadó lelki deformálódás tünete.

Nem véletlen tehát, hogy a szerzőt élénken foglalkoztatja a hatalom és az értelmiségi viszonya, ami már 1985 című, **Orwell** művének „folytatásaként” írt pamfletregényében is megjelenik, a kelet-európai államokban megvalósult szocializmus paraboláját nyújtva egyben.

Sokkal pontosabban, hatalmas felkészültséggel és líraiban járja körül ezt a kérdést *Vendég a jövőből* című, számomra egyik legkedvesebb munkájában, mely a hazánkban is egyre ismer-

tebb, egykor elhallgattatott szovjet író, **Anna Ahmatova** és a brit politológus, filozófus **Sir Isaiah Berlin** szerelmi történetét dolgozza fel. Szerelem? Egyetlen találkozás, egyetlen éjszaka története ez a szép- és tényirodalom, szerelmi regény és dokumentum határán egyensúlyozó életrajz, amely minden jó életrajzhoz hasonlóan egyben korrajz is. Műfaját, módszerét tekintve leginkább **Czesław Miłosz** *A rabul ejtett értelem* című kötetére emlékeztet, ahogy a személyes életutak bemutatásával sokkal megrázóbb képet fest az elnyomott, a megalakuló, a hallgató és a rendszert kiszolgáló értelmiségiek létmódjairól, mint a hivatalos történetírás. E mellett segít eligazodni abban a sokáig titkos univerzumként létező progresszív írói világban, melynek alkotóit ma már a huszadik század klasszikusaiként tartjuk számon. Ahmatova igazi tragédiáját nem férjének, **Nyikolaj Gumiljov** költőnek a kivégzése, az ő és fiának többszöri deportálása jelentette, hanem a kényszerű hallgatás és az a „végzetes következményekkel” járó éjszaka, amikor Berlin személyében a szabadságba szeretett bele, türelmesen és tehetetlenül várva annak beteljesülésére, amúgy oroszosan. Egyszóval: hiába.

DALOS GYÖRGY Az istenkereső

Dalos György gyakran önéletrajzi ihletésű írásai mindig a valóság pilléreire állnak, a kérdés csupán az, hogy mit jelent a történelem esetében az objektivitás. Megragadható-e, létezik-e egyáltalán a történelem valósága, még ha ilyen csekély időbeli távolság választ is el tőle, esetleg életünk szerves részéről van szó. A szerző, aki egyben történész is, talán nem véletlenül tartja erre alkalmasabbnak a szépirodalmat.

Csáki Márton

Budapest legolcsóbb internetklubja: 300 Ft óránként!

Bálint Zsidó Közösségi Ház (www.jcc.hu)

ORT Számítógép Központ

A belváros szívében lévő modern központunk szeretettel vár mindenkit, aki érdeklődik a számítástechnika iránt. Szolgáltatásaink közt szerepel szabad hozzáférés az internethez, multimédiás eszközök teljes körű használata. Vállaljuk képek szkennelését, azoknak fotópapírra való színes és fekete-fehér nyomtatását, A3-as méretig. Lehetőség van nagyobb adatállományok CD-re archiválására. Választható tanfolyamaink a kezdőktől a profi felhasználókig mindenkinek továbbtanulási lehetőséget biztosítanak. Intézményünk évek óta akkreditált ECDL-vizsgaközpont, ahol több száz hallgató vehette át a nemzetközileg is elfogadott számítógép-kezelői oklevelet! Örömmel várjuk a Bálint Zsidó Közösségi Házban (az Opera mellett, a Révay utca 16.-ban).

További információ a 331-9366 telefonszámon.

Nyitva tartás Hétfőtől csütörtökig: 15.00–20.00 óráig
Pénteken: 10.00–15.00 óráig
Vasárnap: 14.00–18.00 óráig

Színes nyomtatás	CD-másolás	
A4 300 Ft	CD-írás	400 Ft
A3 600 Ft	Tanfolyamaink	
Színes nyomtatás fotópapírra	Kezdő, 20 óra	13 000 Ft
A4 1500 Ft	Photoshop/Illustrator, 20 óra	20 000 Ft
A3 2500 Ft	Számítógép-kezelői, 52 óra	39 000 Ft
Képdigitalizálás	ECDL-regisztráció	7000 Ft
Szkennelés/lap 100 Ft	ECDL-vizsga	1800 Ft
10 MB-tól 250 Ft	ECDL-vizsga diákoknak:	1500 Ft
20 MB-tól 500 Ft		

„Kint kaptam egy fejbőlintást a szabadságra”

Épphogy sikerült szereznem egy pótszéket a József Attila Színház Made in Hungaria című előadására. A csilláron is lógtak. Érezhető volt, hogy a nézőtérén héttől tízig összekovácsolódott egy közösség. Előadás után Fenyő Miklós nagyon sietett, mert volt még egy fellépése vidéken, de megbeszéltük, hogy a másnapi előadás előtt ugyanitt találkozunk.

– Tegnap, ahogy néztem az előadást, azt éreztem, hogy a rock and roll igazándiból önnel lépett színpadra. Hogyan tudta ezt a fajta kisugárzását ennyi ideig megtartani?

– Ha lenne receptem vagy magyarázatom erre, akkor boldogan elmondanám mindenkinek, de megmondom őszintén, hogy nem tudom. Egyrészt ez nem tudatos bennem, másrészt az eredményt sem látom annyira reálsan, mint a közönség. Biztos, hogy kell hozzá valami fanatikus szeretet a rock and roll mint életérzés, az előadóművészet, a színpad, az egész életmód iránt, melynek a lényege a szabadság, a vagányság, a szemtelenség, a szexiség, a pozitív-provokatív attitűd. Ha igaz, hogy ezt folyamatosan fenn tudtam tartani, csak az lehet az oka, semmi más, hogy úgy érzem, ezt az egészet mintha nekem találták volna ki. Olyan hatással volt rám már gyerekkoromban, amikor megérintett, hogy azt gondoltam, ez az én közegem.

– Az 50-es években Angyalföldön lakni jelentett valamiféle „kasztot”? Ma nyilván másfajta életstílusra, életvitelre gondolunk, ha azt mondjuk, hogy

valaki rózsadombi, vagy valaki józsefvárosi.

– Bizonyára a rózsadombiakkal szemben jelentett egy bizonyos társadalmi elkülönülést, de az nem volt olyan szigorú, legalábbis az én érzelmi világomban. Hogy én egy rózsadombi, egy kispesti, egy vidéki sráccal vagy lánnyal ne tudtam volna bármikor eldumálni, vagy ne tudtam volna természetesen megnyilvánulni? Ez nem volt gond sosem. Az tény, hogy odatarto-

zást jelentett, én a mai napig úgy érzem, hogy oda tartozom, abból nőttek ki, azokból a macskakövekből, a Szent István park sajátosan egyedi hangulatvilágából, Angyalföld és Újlipótváros határán egy nagyon éltető és inspiratív vegyülésből, környezetből. Amennyiben nosztalgikus beállítottságú vagyok – márpedig az vagyok –, akkor engem még ma is rabul ejt ez a kölyök, a színház környéke, a Váci út, a Pannónia utca, ahová iskolába jártam...

- Azóta sokat változott...

- Az én érzelmeimben semmit sem változott.

- 1956-ban disszidáltak Amerikába. Volt valami konkrét oka, vagy a szülei is a nagy kivándorlási hullám részesei voltak?

- Úgy tudom, hogy az utóbbi, bár kilencévesen nem kötötték az orromra. Azt tudom, hogy apám gyerekkora óta vágyott Amerikába, de soha nem jutott el. Lehet, hogy '56-ban eljött az a pillanat, amikor úgy érezte, hogy megteheti, és meg is tette. Az, hogy én is velük megyek, nyilvánvaló dolog volt.

- Egy kilencéves gyerek hogyan élt meg egy ilyen mértékű változást?

- Viszonylag könnyen. Eleinte egy picit furcsa volt, a rácsodálkozás a mai napig ott van bennem mint élmény. Nyilvánvaló, hogy úgy éreztem, meseországba kerültem. Elég hamar megszoktam. Nem tudtam felfogni, hogy ez milyen messze van, nem tudtam, hogy annyira más, nagyon fiatal voltam, nagyon fogékony, kíváncsi, és nem foglalkoztattak olyan dolgok, hogy teljesen más közegbe kerültem, messze a barátaitól.

- Azokat az éveit töltötte az Egyesült Államokban, melyek a legmeghatározóbbak egy kamasz életében. Olyan életformában kezdett felnőtte válni, amely gyökeresen eltért az itthonitól.

- Alkatilag a szabadságvágy túl erős bennem, soha nem tudtam úgy élni, hogy ne erre törekedjem. Kint kaptam egy fejbőlintást a szabadságra. Azt mondták: igen, legyél önmagad! Itthon nagyon nehéz volt újra megszokni, hogy nem egészen úgy van az. A korlátokat nem tűrtem magam körül, emiatt nagyon sok konfliktusom volt, de mindig másokkal, soha nem önmagammal. Az a felmentő érzés, hogy magammal nagyon jóban tudtam lenni, minden egyéb összeütkezésen átsegített. Nemcsak politikai, hatalmi korlátozásokkal szemben lázadtam, hanem társadalmi nézetkülönbségekkel, konvencionális dolgokkal szemben is. Úgy gondoltam, hogy én tudom, meddig terjednek a morális határait, amelyeket ugyan soha át nem fogok lépni, de odáig mindig is el fogok menni, akárki akármit mond.

- Ez miben nyilvánult meg?

- Nem érdekelt, hogy miket mondanak azok, akik hülyeséget beszélnek. Csináltam a magam dolgát, és kész.

- Nem lett balhé?

- Ha lett, nem törődtem vele, nem viselt meg.

- A rock and rollt Amerikában hallotta először?

- Igen, és az összes amerikai alapú zenét: a bluest, a country-westernt. Itthon „Süss fel nap”-on, meg a mozgalmi dalokon kívül nem tanultunk mást. Ezenkívül ismertem a klasszikus európai zenét a zongoraleckéimből.

- Végzett zenei iskolát?

- Olyan iskolát nem, ahonnan végbizonyítványom lett volna. Csak egy álamilag engedélyezett zeneiskolában tanultam tíz évig zongorázni. Az első hat évben még úgy-ahogy engedelmeskedtem a tananyagnak, utána már csak a saját dolgaimat voltam hajlandó játszani, aztán ki is maradtam.

- Hogyan viszonyultak az emberek a zenei ízléséhez, amikor 1960-ban hazajött?

- Kit érdekelt, hogy a felnőttek mit mondanak? Tudtam, hogy amit én szeretek, az jó, és ezt visszajelezte nekem a saját korosztályom, aki lógott a magánokon, a táskarádiókon, és éhesen kereste az új zenét, amelyet innen-onnan beszüremkedve lehetett csak hallani. Lemezeken – habár kissé mindig késve – megérkezett. Amikor a parkban el tudtam mondani, hogy **Bill Haley** vagy **Jerry Lee Lewis** hogy néz ki, mert addig csak a hangját hallották, azt hitték is, nem is. Ha az ember Amerikából jött abban az időben, és elmesélte, hogy a házak az égig érnek, akkor hitték is

meg nem is. Vasfüggöny mögött éltünk, szovjet háborús filmeket láttunk a moziban, nem pedig New Yorkot vagy Kaliforniát.

- Nem vágyott vissza soha?

- Nem nyomasztott a vágy, bár néha rám tört. Jól éreztem magam itthon is a haverjaim között, jó volt köztük felnőni.

- A csajozás terén számított az, hogy megjárta Amerikát?

- Biztos. Én egy öntörvényű, és valamilyen szempontból érdekes ember voltam abban a társaságban, amelyikben felnőttem. Egyrészt a környezetemben ismert volt, hogy én egy „amerikás srác” vagyok, másrészt akkor már zongoráztam házibulikon, tudtam az angol szövegeket, amiket itthon még senki nem tudott. A lassacskán megjelenő beatzenekarok nagy kamukat énekeltek, mindig megmosolyogtam ezeket. A lányok között biztosan számított ez is. Személyiségem meglehetősen összetett és elég kedves-zavaros ahhoz, hogy érdeklődést keltsen abban, akinek szimpatikus, és ellenállást váltson ki abból, akinek ellenszenves.

- A Hungáriával 1967-ben megnyerték a Kí mit tud?-ot, ön akkor húszéves volt. A gyorsan jött népszerűséget hogyan tudta feldolgozni?

- Nehezen, mert túldimenzionáltam, azt hittem, hogy a világ a lábaim előtt hever. Úgy gondoltam, ez természetes dolog, nyilvánvaló, hogy a sors kiválasztott, hiszen erre születtem, és en-

nek megfelelő nagyképűséggel álltam hozzá. Meg kellett tanulni, hogyan viseljem. Nem könnyű. Húszévesen nehéz volt felfogni, hogy nemcsak a Szent István parkban meg a környéken ismernek fel, hanem ha túlmegeyek a körúton, és bemegyek a belvárosba, ott is mindenki utánam fordul. Főleg nagyon fiatal lányok, akik csapatokba verődve rohantak utánam, ráncigálták a hajamat, meg elkísértek házáig, mert még nem volt autóm. Úgy éreztem, hogy enyém a világ, de később sokat tanultam.

- Meddig tartott a Hungária-korszak?

- 1983-ig. Rengeteg átalakuláson ment át a zenekar, az állandóságot csak én jelenttem. Ez egy olyan pálya, ahol hirtelen divatba jön az ember, aztán a divat, a hullám átlendül a zenitjén, és jön egy völgy, melyet valamilyen módon, ötletesen át kell hidalni, illetve nem túl mélyre engedni, és akkor jöhet a következő korszak. Ezt semmiféle tananyagból, irodalomból, iskolából nem lehet megtanulni, csak az életből. A zenekari tagok jöttek-mentek, cserélődtek, különböző formációk voltak, de a név mindig maradt, én mindig maradtam.

- Egy idő után presztízst jelentett a Hungáriában játszani?

- Az első pillanattól kezdve presztízst jelentett, mert ahogy megalakult, rögtön Ki mit tud?-győztes lett a zenekar, országos ismertségünk volt. Borzasztó sokat kellett fellépniünk, turnézni az országon belül. Volt pénzünk, többszörösét kerestem, mint az apám.

- Otthon hogyan fogadták ezt?

- Ez volt az egyetlen, ami alapján elismerték, hogy „jó, csináljon valamit a kölyök”, de nem tekintették nagy dolognak. Nem volt tradíciója az ilyen zenének, nem voltak még hatvanéves megasztárok. Apám meglehetősen megrendülten vette tudomásul, hogy nem érdekel semmi más, csak ez.

- Híttek önben?

- Anyám bízott bennem, reménykedett. Bár nem ez volt a vágyálma, de amikor látta, hogy ebben én nagyon élek, akkor a felszínen elnézően, lelke mélyén izgalommal támogatta ezt a dolgot. Az apámmal volt konfliktusa emiatt, ő csak öt-hat év múlva volt hajlandó elfogadni, odáig szegyeellte.

- Miért döntött úgy, hogy 1983 után egyedül folytatja a zenélést?

- Ez a szándék már korábban is motoszkált bennem. Végül is minden pro-

dukció csapatban történik, de egy idő után szerettem volna a saját magam védjegyévé válni. Amikor azt mondom, hogy *Hungária*, az egy együttes. Amikor azt mondom, hogy Fenyő Miklós, az egy olyan produkció, melynek a sikeréért vagy kudarcáért én tartom a hátam. Ma is, ha egy Fenyő-koncert létrejön, ahhoz legalább 10-12 zenész, 10-12 táncos kell, mégis Fenyő Miklós a védjegy. Ha egy stúdiófelvétel készül, ott is vannak zenészek, vokalisták, az is egy számomra fontos csapatban készül, de a márkanév Fenyő Miklós. Enyém a hang, a szerzemény, a zene, a szöveg. Elfogadom magam, személyesebb hangot ütök meg, azt mondom, amit gondolok, és nem alkalmazkodom senkihez.

- Érték-e kudarcok?

- Volt, hogy ígérgette a hatalom, hogy kiadja a lemezemet, aztán letiltották, mert nem tetszett nekik valami miatt.

- És olyan, ami öntől függött?

- Olyan soha nem volt. Amit én csináltam, mindig vállaltam, és az esetek nagy részében nagyon sikeres volt. Volt olyan is, ami nem volt átütő siker. De nem azért zenélünk, hogy egy bizonyos példányszámot elérjünk, hanem azért, mert ez otthon egy zongorán, amikor még nem ismeri senki, legalább akkora boldogság, mintha százezer példányt eladnak belőle. Aki a készletet nem érzi, az ne is csinálja, úgyse lesz sikeres.

- A hatalmi kudarcokon hogyan jutott túl?

- A hatalom nagy kontrollt gyakorolt a kulturális életre, a rock and roll pedig olyan műfaj volt, melyet maximum tiltak, nagyrítkán akár még támogattak is, de többnyire tiltottak. Mindig azt éreztem, hogy engem soha, egyetlen kulturális kormányzat sem fog tudni eltaposni, mert annyi erő van bennem, hogy ezt akarom. És ha én akarom, akkor senki nem mondhatja azt, hogy nem csinálhatom.

- Meglepődött, amikor az Operett Színház felkérte, hogy írja meg a Hotel Menthol című musicalt?

- Nem. Tudom, hogy annyi jó dolgot hoztam már össze, hogy abból nagyon szívesen megél egy színház, pláne, ha bajban van, mint az Operett Színház akkor. Örültem, de nagyon jól tudtam, hogy a színház azért szeretné létrehozni, mert bevételt akar csinálni. Egyetlen dolgot követeltem meg: ennek megfe-

lelő méltányosságot kérek a szavamnak, mert az én életművemnek egy darabját akarják feldolgozni. Nagyon kellett küzdeni érte, és helyel-közzel kaptam csak meg, nem volt egy felhőtlen öröm. De itt, a József Attila Színházban egész más a légkör, ez az igazi, itt rám voltak kíváncsiak. Nyilvánvalóan itt is hasonló volt a helyzet, üzlet is volt az egészben – most játsszuk száztizedszer a *Made in Hungáriát* –, de mégsem az dominált, hanem az úgyszeretet, a tehetséges és emberi hozzáállás. Különben nem vállaltam volna el, hogy ne csak a zenét adjam, hanem színpadra is lépjek.

- A színpadon pedig nemcsak énekel, hanem prózai feladata is van...

- Ez nehéz volt. Már legalább húsz előadás lement, és még mindig félttem. Hiába ugyanaz a színpad, más a közeg egy párbeszéd közben. Kötött szöveget kell mondani, amit én nem szeretek. Ahhoz színésznek kell lenni, hogy valaki úgy tudja elmondani, hogy ne hallatszódjon: azt a szöveget megírta valaki. Most már más a helyzet, de hosszú időbe telt, mire ráéreztem, hogy ennek is megvan a szépsége és az öröme.

- Hagyta magát rendezni?

- Hagytam, de nem sikerült, a rendező le is mondott arról, hogy sokat instruáljon. Rájött arra, hogy – a színészekkel ellentétben, akiket könnyebb instruálni, hiszen ez a szakmájuk – nekem hiába mond akármit, nem fogom fel. Mindezek mellett izgultam is. Végül a leglényegesebb instrukció az volt, hogy „csináld azt, ami te vagy, úgy mondd a szöveget, mintha te mondanád”. Az író, **Tasnádi István**, eleve úgy írta meg, mintha a saját szavaim lennének.

- Valóban az történt akkor, mint amit a színpadon látunk?

- Persze. A próbákon úgy éreztem, mintha a szüleim beszélgetése szólna a fejem fölött. Nagyon sok olyan jelenet van, ami egy az egyben olyan, mint akkor volt, van néhány dolog, ami ki lett színezve, de jellegében ugyanaz. Nagyon sok barátom van, akik látták, és akikkel együtt nőtem fel, potyogtak a könnyeik, mert mindenre ráismertek.

- Ön szerint meddig lehet birni az állandó koncertezést és a fellépéseket?

- Ezt kérdezze meg a közönségtől! Ameddig teltházások a koncertjeim, amíg szeretnek látni a színpadon, addig nem fogom abbahagyni, ebben biztos vagyok.

Rick Zsófi